

Feladó: Görömbei András

Levelek Helsinkiből

1.

Helsinki, 1989. aug. 30.

Kedves Márkus Família,

itt ülök, ha nem is csillámló sziklafalon, de Helsinkiben egy nehéz hét után, s szerdán, augusztus 30-án este. Az ablakom erdőre néz, alatta vadkacsák sétálgatnak, fölötte a fenyőkön mókusok mókáznak. Béla, ma – első próbánk! – megérkezett 23-án írt kedves lapod – köszönjük. Nekem ez az első levél, amit haza írok, mert az első hét kb. olyan volt itt is, mint otthon lenne egy olyan vendég-tanárnak, aki akkor érkezik, amikor még elvileg nyár van. Azért mondom, hogy elvileg, mert a pesti 35 °C után elég furcsa volt a helsinkibeli 8-9 °C. De ma már a nap is kisütött. Az elején minden reménytelennek látszott itt. Nagyon kedvesen fogadtak, Nyirkos Pista helyettese szinte egyenesen az állomásról vitt a lakására ebédelni bennünket, a tanszékről is várt egy finn hölgy. No, kezdem egy kicsit sorban azért. Még otthon: végül vízum nélkül indultunk el, mert a minisztériumi „finn referens” és helyettese nem tud finnül, ezért nem továbbította a finn nagykövetség által kért igazolási kérelmet Helsinkibe. Így én valóban hiába vártam, hogy arra a válasz megérkezzen. A finn konzul még a szállodában is felhívott este 9-kor, hogy sajnos nincs válasz, nincs vízum. Nagy Gazsival a metróban véletlenül futottunk össze – sok rossz hírt mondott a Hitel belső veszekedéseiről –, így vele ittuk meg az üveg Unicumot, ezzel enyhítve az utolsó reményként várt telefon eredménytelenségét. 22-én délután megszereztem – a szó legszorosabb értelmében = kiszedtem egy távollevő hölgy fiókjából – a kiutazási engedélyünket, így legalább az volt, s azon az áll, hogy repülőútra vagyunk jogosultak Bp.-Helsinki útvonalon. Mindez akkor derült ki, amikor Debrecenben Zsófi már eltörte a pálinkát, s Katáék elszántan utaztak Pest felé, hogy Moszkvát láthassuk, s amikor már változtatni nem lehetett a jegyükön. Így láttuk Moszkvát, szörnyű élmény volt. Igaz, elfogult vagyok, mert Debre-

cenben a lelkemre kötötték, hogy a helyjegyünket érvényesítessem, s miután 3 és fél órát sorban álltam ezért, kiderült, hogy ma ez a régi szokás már érvénytelen. Időm persze volt, este indult csak a vonat. No azon beszállásnál kiderült, hogy nekünk 6 jegyet vettek ugyan, de mivel Luca kicsi, az ő helyjegyét 1-5-ig jelzéssel megspórolták. Így a három kétszemélyes kabin ugyan megvolt, de természetesen a 6. hely egy finn urat illetett, így én vele „aludhattam”. Jaj, de ez még mind otthoni ügyintézés. Reméltük, hogy Helsinkiben más lesz minden. Itt megnyugodva tapasztaltuk, hogy azért a finnek is emberek: a felújítottnak ígért lakás leromlott, koszos, ahogy hat év után Szathmáriék itt hagyták, így módunk volt folytatni az otthon már hivatásunkká vált takarítást. Aztán kezdődött az ügyintézés. Háromszor már voltam a rendőrségen, talán a jövő héten kapunk vízumot (munkavállalóit), addig nagyon nehéz bármit is véglegesre elintézni, pl. villamosbérletet sem kaphatunk stb. Nem akarom itt részletezni ezeket az otthonról is emlékezetes dolgokat. De pl. az egyetemről ma idejött két ember beszerezni a könyvespolcokat, itt ültek másfél órán keresztül, aztán elmentek. Amint ők elmentek, megjött két hölgy autóval, s hozták a polcokat, s mondták, hogy ők késtek... viszont a polcok sehogyan sem illeszkednek, régiek, az egyetem raktárából valók, szerintem 2 különböző típusú darabok elemei. Az ajtók pedig itt is ajtók = pl. a fürdőszobán egyáltalán nem működik. Szóval semmi meglepetés, minden olyan, mint otthon. Még az egyetemet is most tata-rozzák, az is, mint otthon a múlt évben. Meglepetést csak az árak okoztak. Otthoni szemmel nézve szinte hihetetlenül magasak. Egy kg kenyér 12-18 márka között van, s ezt 15-tel kell szorozni, hogy forintra számítsuk át, 1 kg paradicsom 20 márka. Nem sorolom. Telefonált Nyirkos helyettese, hogy egy áruházban féláron lehet most kapni kenyérsütő gépet, így aztán (a félár 790 márka) ez lett az első komoly beruházásunk. 60 dkg-os kenyereket fog sütni, három óránként tojik egyet, ha sikerül lefordíttatni a használati utasítását, mert az finnül és svédül van. Egyébként az sem igaz, hogy itt mindenki tud angolul. Csak a fiatalok, ők is úgy, mint kb. én. Vagy még úgy se. De tény, hogy most a finnek nagyon törődnek az iskolával, jelenleg is évi 15%-kal emelik az iskolára fordított pénz összegét, pedig itt nincs infláció, a 15% tényleg emelés. Erről jut eszembe, hogy sok reménytelennek látszó próbálkozás után végül sikerült a lányoknak bejutniuk az egyik angol iskolába. Kettő van itt, az egyik rettenetesen drága és reménytelen, a másik olcsó és reménytelen (a születéskor kell a gyereket felvételre jelenteni, s aztán évenként meg kell erősíteni a jelentkezésüket). Miután a mindenki által ajánlott finn nyelvű iskolában egyáltalán nincs hely, a bencés apácák olcsó angol iskoláját kísérelte meg Kata, s ma mind a három nagy lány elkezdte a tanulást, végre egy kis „nevelést” is kapnak, mert az óra-rendjükben bőven van „religion”. Most még Lucus óvodaügye elintézetlen, de majd elrendeződik itt minden, s egészen bizonyos, hogy nagyon jó lesz az itteni időszak. A lakásunk most már - kisúrolva - Katának is tetszik. S jó is, hiszen négy szoba van benne, s mindegyik az előszobából nyílik, tehát jól elférünk benne. S mire vendégségbe jöttök, még állítólag ki is festik egyik részét. Erről én inkább lemondanék, de hátha kibírható, mármint a festés. Az nagy áldás,

hogy erdő szélén lakunk, az egyetem busszal maximum fél óra alatt elérhető, villanyvasúttal még gyorsabban, de ahhoz erdei úton kell menni, s gondolom, az télen nem járható úgy, mint most. A csomagjaink még nem jöttek meg, helyesebben nem sikerült nyomukra akadnunk, mert itt a kamion számát kérdezik, nekünk pedig csomagszámunk van, nem kamion. Még egy darabig lesznek ilyen idegesítő ügyeink, de aztán csendesebb időszak várható itt északon, ahol „természetes a tél”. Az egyetemi munkámról még semmi hírem, azt mondják 6 vagy hét óra előadást kell tartanom, s arról, amit legfontosabbnak látok, de a tanszékvezető még nyaral, azt pedig nem tudom, a diákok mit tudnak, mit hallgattak. Van egy tágas külön szobám, benne vagy 6-7 ülőhely – gyanítom, hogy többnyire összes kedves hallgatóim elférnek ott. A magyar könyvtárt (ahol egyébként elvileg az órákat lehet tartanom) mindenki dicsérte, én nagyon vegyesnek s kevésnek látom. Úgy tetszik, teljesen esetleges – egy szűk törzsanyagot kívül. Állítólag két-három napos késéssel megérkezik a *Magyar Nemzet*, *Lúdas Matyi* – meg a *Kortárs* és a *Valóság*. A *Látóhatár* régebbi évfolyamait láttam. Furcsa érzés itt kóborogni. Lelkileg még nem fogtuk fel az állandó és idegesítő intéznievalók miatt. Az nagyon rossz, hogy – legalábbis eddig – nem sikerült magyar rádióadást elkapnunk. A TV rengeteg angol filmet közvetít finn felírással. Így a TV-nézés nyelvtanulássá minősül egy húzással. Én, sajátos tájékoztatói képességgel, örökké eltévedek. Ez itt nem nehéz, mert egy fa, tó, szikla miatt új s új irányt vesznek az utcák, kígyóznak összevissza. Így aztán a sok –tie meg –kata között folyton elkeveredünk. Édes rokonnyelvünk csupa „kakszi” meg „kekszi”, „kusszi” meg „küszsi”, a „hyvä paivä”-ből meg „hei” lett. Kata mondta, hogy vegyek élesztőt, erre kiírtam vakuló szememmel a Papp–Jakab-féle szótárból ott az áruház előtt a „henkün herättävä”-t és a „virvoittavä”-t, de hát ezek – mint utóbb kiderült – melléknevek, aztán angolul eldadogtam, hogy az a dolog kell nekem, amelyik a lisztet növeszti, hogy kenyér legyen belőle, erre a fiatal pénztáros elrohant, s hozta az élesztőt, ami itt „hiiva”. Felszálltam a HÉV-re, hogy egy ügyintézős nap után végre „haza” térjek. Bedugom a jegyemet az automatába, de az nem kezeli. Látok valami felírást és két gombot alatta. Megnyomtam a felsőt, a jegyemmel semmi sem történt, de az ajtó nagy zajjal kinyílt, gyorsan megnyomtam a másikat, újabb nagy zajjal az ajtó becsukódott. Aztán kiderült, hogy ezek nagyon finn (=finomak) (Dugonics András) automataik, csak akkor kezelik a jegyet, ha arccal fordítják feléjük.

Egyébként a finnek nem dolgoznak negyedrészt sem, mint mi. Elkocogok reggel ½ 8-kor a „kauppa”-ba, zárva, elkocogok fél 9-kor, zárva. Nálunk otthon ½ 7-kor nyitnak. Elkocogok este ½ 7-kor, már ki is söprögettek... Az egyetemen se látszik nagy munkaláz. Azt mondják az itteniek, hogy a gépesítés növeli itt meg az életszínvonalat: itt számolni se kell ahhoz tudni, hogy pénztáros legyen valaki, a masina mindent elvégez helyette. Annyit kell tudnia, hogy ha a masina megáll, vegye fel a telefont.

A finnek egyébként nagyon kedvesek: ma jött egy kedves hölgy – Eila vagy Leila –, s azt kérdezi, hogy érdekel-e engem a finn. Mit lehet erre mondani magyarként Helsinkiben, ráadásul az egyetemen? Én viszont attól tartok, hogy így

iratkoztam be egy heti 4 vagy 6 órás kezdő finn tanfolyamra. Mert rögtön hozta az órarendet is. Katának is. No.

Ilyen dolgok között vagyunk. Egyelőre még az általam álmodott nyugalom nélkül, teljesen szellemtelenül (=spiritus~lélek~alkohol), de holnap állítólag elvisznek bennünket abba a boltba, ahol nagyobb tételben emberibb áron lehet vásárolni néhány dolgot. Még az kérdés, hogy spiritus lesz-e ott.

Ma volt itt egy finn pasas (a felesége magyar), azt mondta, hogy itt meleg lesz télen (a lakásra értette), mert az erdő melegít, visszafogja a hideget. Jó biztatás. Eszembe jutott az *Emberek a havason*.

Úgy látszik, a kezdeti nehézségeken 1-2 nap múlva átvergődünk, s akkor egyébről is írhatok. {Itt jut eszembe a lexikon. Béla, ha Pántyáné leírja, a Sinkát és Fábry Zoltánt Vörös Lacinak, az összes többit Pomogáts Bélának légy szíves elküldeni. S lehet, hogy a kéziratot pedig majd én kérem, ha egyszer hozzájutok a Dobos Laci kívánságának teljesítéséhez, de egyelőre még millió egyéb van előtte, s most az angol tudásomat kell csiszolni, mert az egyetemen elég természetesnek veszik, hogy ha finnül nem tud valaki, angolul tudjon.}

Írjatok, hogy s mint éltek. {Végül nem tudtam venni augusztusi *Tiszatáj*at, Gazsi verse miatt megőrizném, ha van az *Alföld*ben fölös példány, ne dobjátok el, de elküldeni nem kell.}

Mindnyájatokat szeretettel ölel: Andor-András

2.

Kedves Ibolya, Béla és Mindnyájan, kik egybe tartoznak!

Lengyel Gabi itt járt Finnországban valami konferencián, s két fölösleges napja maradt a repülőig, így ő lett az első otthoni vendégünk, ezt csak azért írom, mert egy jó otthoni pálinkát ittam, egyébként ezt tudjátok, hiszen hálásan köszönjük a vele küldött szellemi termékeket, rájuk is vettem magamat. Most, a kezdeti örület után, már egy kicsit kiengedve, ma megnéztük a sziklatemplomot, meg a Sibelius-emlékművet. Szóval kezdünk már szétnézni is. Sajnos a festők a jövő héten még minden nap festik a lakásunkat, de legalább a hét végén nyugtot hagytak.

Ilyen gyors levél innen igen ritka. Gabi most készülődik a repülőhöz, így ez a levél még nem Magyarországra száll. Ezért gyorsan számba veszem a legfontosabbakat. Ibolya, remélem, nem feledkeztél meg arról, hogy azt ígérted, szeptember 5-én jelentkezel a MALÉV-nél a repülőjegyek lefoglalása végett. Nagynagy szeretettel várunk benneteket Laciékkal együtt. Most már egyértelmű, hogy itt vagyunk. Az is bizonyos, hogy a lakásunk tiszta lesz egy héten belül – s minden egyéb körülmények jól alakulnak becsületes fogadásotokra. Időpontilag nekünk mostantól kezdve minden nagyon jó. Az én óráim szerdán és pénteken délután vannak összesűrítve, Kata csak a követségen tart az itteniek

gyerekeinek hetente egyszer órákat, ez olyan szívesség-munka, ami jó is neki. December 16-tól jan. 2-áig a gyerekek is itthon vannak. Mi nagyon örülnénk, ha a tervezett helsinki szilveszterezés sikerülne, de az a fontos, hogy valamikor gyertek ki hozzánk.

Megvagyunk. Szerencsére az időjárás a kezdő hét viszontagságai után megemberelte magát, és elviselhető. Most már vízumunk és bérleteink is vannak, adóigazolásunk is. Így már nem vagyunk teljesen hontalanok. Lucus már finn nótákat óbégat, persze, nem tudni biztosan, hogy nem halandzsázik-e, mert amikor felfedezte, hogy nem értik a nyelvét, elkezdte a halandzsázást, meglehetősen egyéni nyelvet talált. Réka-Zsófi-Bori most - különösen az utóbbi kető - éjjel-nappal tanul, mert nehéz az angol nekik ekkora adagokban. Egész héten a TV-t se kapcsolták be.

Nekem az egyetemre 3-4 napos késéssel megérkezik néhány magyar újság, így némi fogalmunk van az otthoni állapotokról. Szomorúan olvastam Pozsgay debreceni meghurcolását, illetve azt, hogy Debrecen megint így szerepelt. Ezért örültem az MDF debreceni vezetősége nyilatkozatának.

Szegény Ratkó Jóska halála teljesen ledöbbsentett, róla még semmit nem olvastunk, rejtély, hogy mi történt, de akármi, rettenetes. Egy különös, titok-ember megint elment. Nem is hiszem egészen.

Köszönöm a 2000-t! Már háromszor elolvastam Kálmán C. György írását Nagy Lászlóról. El is kezdtem írni egy vitacikket, ill. ellenvéleményt. Erős szándékom, hogy holnap megírom. Jó lett volna tegnap és ma megcsinálnom, s elküldeni Gabival, de ahhoz mégis nyugalom kell. Igyekszem majd a festők előtt az egyetemre menekülni, s ott írni valamit. Bár gondolom, hogy otthon sem hagyják szó nélkül ezt a barbár szöveget. Egyébként a 2000 némely más írása érdekes volt.

Tegnapelőtt volt az egyetemen tanszéki megbeszélés, az én bemutatásom volt a fő célja. Itt beszélgettem néhány finn tanárral, mindenki nagy várakozással, izgalommal nézi a magyarországi és lengyelországi eseményeket, de a finnek nagyon óvatosak.

Megérkeztek Nyirkosék is. Voltam nála is a Kulturális Központban, ahol ő a főnök, s egész apparátus van a magyar ügyekért.

Az egyetemen végül is nagyon erős munkám van, mert négy különböző témakörből kell órákat tartanom, 5 óra előadás egy héten és 2 óra szeminárium. Hiába vannak heten a hallgatók (=első alkalommal ennyien voltak), nekem úgy kell készülnöm, mintha tömeg volna. Viszont itt tényleg nincs más a nyakamban, ha ezt rendesen elvégzem, hozzám se szólnak. A szobámba be se jönnek. A rokonszenves tanszékvezető hölgy férje NSZK-beli, s ott is él, így ő, mármint a főnökasszony is ingázik. A hallgatóim közt volt debreceni diákom is van, aztán volt debreceni lektorok. Az első órám közepén fölállt egy szőke leány, és kiment. Bocsánatot kért, de lejárt az autójának a parkolási ideje, nem akarja, hogy megbüntessék. A tanszékvezető viszont megnyugtatóan, hogy ha senki nem jön az órára, ne keseredjek el, de akkor ne tartsam meg. Neki is lesz olyan

előadása, amit senki nem vett fel. No majd elvállik. Nem is ártana, ha valamelyik témám így kifulladásra, mert itt így megy. Nem nagyon értem a szisztémát, azt látom, hogy hiába is kérdezek, másokban is van homály az órák követelményével kapcsolatban, a hallgatóim életkora pedig 20 és 50 év között lehet. Van, akik töri a magyart, van, aki végzett tanár, van, aki 10 éve egyetemista.

Olvastam, hogy megjelent a *Literatura* új száma, s hogy milyen érdekes 56-os anyaga van. Nekünk járt a *Literatura*, de már a sok késés miatt nem tudom, hogy megkaptuk-e ezt a számot. Viszont: ha nem, akkor, kérlek, Béla, légy szíves megszerezni nekem, mert a 45 utáni tanításhoz nagyon fontos, hogy együtt legyenek mindig levehetően azok a dokumentumok. Ha másként nem sikerül megvenni, kérd el Pomogátstól vagy Kulcsár Szabó Ernőtől nevemben, majd jóváteszem. Ugyanakkor arra is megkérlek, hogy ha olyan új könyv jelenik meg otthon, amit fontosnak ítélsz, nekünk is vedd meg, mert azt hiszem, olyan idők járnak otthon, hogy nem maradhat ki egy év a könyvbeszerzésekből. Nyáron majd elrendezzük az adósságokat, illetve ha küldenek pénzt valahonnan (pl. *Látóhatár*, Rádió stb.), azt használjátok erre.

Most jut eszembe, hogy nem jut eszembe: otthon a gáz tartaléklángját meggyújtottam-e, mielőtt eljöttünk. Ha nem, remélem, Pethő Attila meggyújtotta a németeknek. A főcsap a pincében a mosókonyha melletti helyiségben van (a gázórával együtt), Attilának minden ugyanolyan, tehát őt kérjétek meg, ha be kell állítani a gázt.

Köszönjük sokszor való ránkgondolásokat! Köszönjük, Ibolya, kedves leveled, amelyiket valamiféle megegyezés alapján még a szomszéd házba adtak be, épp akkor érkezett meg, amikor első beszámolólevelem postára adtam. Bizony a Zsófi-féle pálinka története komikus is, de van már biztatás arra, hogy itt is lehet azért elérhető módon alkoholizálgatni – majd.

Kitépiük már a levelet a kezemből, mert indulnak a repülőtérre. Így hát majd folytatom máskor.

Sok szeretettel ölelünk Mindnyájatokat:

Helsinki, 1989. szept. 17.

Andor-Andrásék

3.

Kedves Ibi-Ibolya,

most meg én írok Nektek külön levelet, mert miért ne írnék. Leveleden igen jól mulattunk, Borbála nevű „apáca-jelöltünk” igen csóválta a fejét, Zsófia megalapította, hogy tudta, előbb utóbb hírbe keverednek... Leveled volt eme utóbbi festékes napjainkban az egyetlen hangulatos és szellemes élményünk, mert már a fülünket is befestik-tapétázzák-mázolják-csempézik a rokonaink, s el se akarnak tűnni.

Amit otthonról elmondátál és elmondtatok levélben, az bizony nem lelkesítő. Igyekszünk mi is tájékozódni az újságokból, de innen még azt se tudom megítélni, hogy az „NDK-ások” elengedése tényleg olyan nagyszerű magyar cselekedet-e, mint én itt szentül hiszem. Szóval, s nemcsak és nem is főleg ilyen dolgokban, hanem mindenben is nagyon hiányoztok. Viszont ehhez nagyon botorul jött a repülőjegyes híred. Nem is nagyon értem, hiszen a Kata iskolája most volt itt 10 ezerért, igaz nagyon régen befizették. Sajnos, amit Te írsz, az örült drága. Itt lenne egy lehetőség, az úgynevezett családi vagy milyen utazás, ennek az a lényege, hogy a MALÉV itteni kirendeltsége szervez rokonok részére kiutazást 11 600-ért. Ennek viszont nem az a baja, hogy nem vagy a húgom, mert miért ne lehetnél az, hanem az a bibije, hogy dec. 21-től dec. 30-ig tervezik, tehát a karácsony benne van, mert főleg otthoni szülőkre gondolnak, akik itteni gyerekeikkel karácsonyoznának. S még ez is csak terv. Azon töprengtünk Katával, illetve én neki, hogy a 18 ezer túlságosan drága, érdemesebb lenne talán a mi járt utunkon jönnötök, az I. osztályú vonatjegy kétszemélyes kabinokra szól ugyan, de én is egy idegen úrral aludtam, s nem rossz az annyira, ha amikor Béla ébren van, átmegy hozzád és Ágihoz, s csak aludni tér idegenhez. A mi vonatjegyünk fejenként 42 rubel volt Moszkvától Helsinkiiig, ha retur, akkor sem lehet a duplájánál több, tehát kb. 1500-2000 forint. Kitűnő MALÉV-gépünk – most nézem a jegyen – 1768 forintért szállított engem Bp-ről MOSCOW-ba, ezt is megduplázva= kb. 3500. Azaz 1 fő returjegye ezen az útvonalon maximum 6000 forintba kerül. Ti tudtok Pesten Picuréknál vagy Ablonczyéknál aludni, s akkor nem olyan nagy tortúra az egész, mint nekünk volt, ráadásul nektek nem lesz sok csomagotok. Az is lehet, hogy – nekem az utolsó pillanatban mondták Pesten, már későn – nem kell föltétlenül a korai (reggel 7) MALÉV géppel menni Moszkvába, hanem van egy későbbi (az talán SV, de aligha drágább), s akkor nem is kell Pesten aludni. Moszkvában 8 rubelért vitt át egy taxi a repülőtérrel a pályaudvarra. A pályaudvar elől rendszeresen indul városnéző busz, amelyik 2 és fél óra alatt megmutatja Moszkva nevezetességeit talán 6 rubelért. S azzal is telik az idő. Mi ezt elmulasztottuk, mert én órákig sorban álltam a helyjegy-érvényesítéséért (de az már nem kell!), s a csomagjainkat se mertük beadni megőrzőbe. Iszonyatosan nyakatekert és hosszú szövegemnek az a lényege, hogy – mivel a repülő- és a vonatjegy között ilyen sokszorozó a különbség – megfontolandónak tartom a vonatos variációt, jegyenként 12 ezer a különbség, 2 nap alatt (1 ide, 1 vissza) ennyit sehol nem keresnétek. Nekünk persze mindegy, hogy milyen módon jöttök, csak gyertek. Ezt beszéljétek meg Laciékkel is, szerintem a repülő megoldás nekik se tetszik így. Ha együtt jöttök, ők megmutatják Moszkvát. Persze mindez itteni elmélkedés. MI nagyon szeretnénk, ha együtt tölthetnének itt néhány napot, de Ti tudjátok, Nektek mi a jobb. Éppen a vonatosjavaslatomból következik, hogy szerintem jobb lenne, ha télen az „öregek” (persze csak a gyermekekhez viszonyítva) jönnének, s tavasszal vagy nyár elején az ifjúság. Azt megint teljesen Ti tudjátok, hogy Áginak veletek jobb jönnie, vagy Balázssal és Katival...

Hát hirtelenjében ennyit sikerült összegondolnom. Persze a tétováság nagy: mert az is kétségtelen, hogy ez az egész Helsinki stb. nyáron, tavasszal, ősszel sokkal szebb, ill. elviselhetőbb, mint télen. Viszont Ti (Laciék is) olyankor már láttátok, most eljöhetnétek kikapcsolódás gyanánt, s nyilván télen is szép, ami szép... Dugjátok hát össze a fejeteket, s találjátok ki a legokosabbat!

Így ilyen idegenségben elég erős műszak az abszcinencia vagy mi. Jellemző, hogy a nevét se tudom. Persze nem teljes az ínség, némi pálinkánk van még, Lengyel Gabi jó érzékkel segített a bajon. Viszont 100%-os reményem van arra, hogy hamarosan, nagyon hamarosan megszűnik ez az ínség, mire ideértek jó készletet állítok össze. Nem mintha ez Téged oly súlyosan érintene, mint álmatlankodó estéimen engem.

Egyéb: készülök az óráimra, mint egy marha, de nincs, akinek elővezessem a magyarság irodalmi sorskérdéseit, viszont készületlenül még nem akarok előadások tartására járni... Magolom az angol szavakat, de kíváncsi vagyok, ha egy angol meghallaná, tudná-e, milyen nyelvet tekerek ki. Egyébként se éjjele-tek, se nappalotok nélkül, mert mindig szeretettel gondolok Rátok:

Helsinki, 1989. szept. 20.

Andor

Kedves Béla-Béla-Méla!

Én csak azért írok nem géppel, hogy a Zsófi agyát ne verjem szét a kopogásommal, ő ugyanis itt tanul velem egy szobában, a festők ugyanis rendületlenül festik a lakásunkat már egy hete, s egyre buzgóbban, ma már a konyhában is leverték a csempét, s újat raktak. Úgy látom, még egy hétig számíthatok rájuk. Ez volt a legnagyobb hiányom itt. Nehezen viselem. De hát mi akartuk.

Leveled egészen hazakapcsolt, pedig éppen keményen írtam a vitacikket Nagy Lászlóért=magunkért, de gondolom magamnak, mert mire megkapják, már – remélhetőleg – tucatnyi lesz otthon. Nagyon sajnálom, hogy ebben a mozgalmas időben vagyunk itt, bár bomlott idegeim még az otthonit se bírják. Amint otthon is megbeszéltük, az a mi nagy bajunk, hogy nekünk egyik idő se való. Hiába lennék otthon, semmit se tudnék tenni, a dühöngés meg csak önemésztés. De így is esz a lélek. Pedig – a festőket leszámítva – itt már kezdődhetne a nyugalom. Persze nem nekem, mert én bolond vagyok. Ma lett volna 4 óra előadásom, készültem rá kemény másfél napot, s az egyikén hárman voltak, a másik meg elmaradt, mert egy leányka jelent meg, a többiek elmentek a Recsk-filmet nézni. Hiába nincsenek tehát hallgatóim, készülök erősen. Okos halott leszek?

Szomorú, hogy az Alföld anyagi ügyei így állnak, s az sem kevésbé az, hogy mindezt a tanári fizetésekkel hozzák összefüggésbe. Innen nagyon nagyon látszik a fejtelenség otthon. Kata végre becserkészte a Kossuth Rádiót is, újságot meg jóval többet olvasok, mint otthon, de eligazodni nem tudok, gondolom, nem is lehet.

Az este a finn TV-ben egyórás műsor volt Magyarországról, Szent Jobb, Demokrata Fórum (Csurka Szt. István-napi beszéde, Szabad György, a lelkesképviselő), Grósz, cigányzene, ózdi munkások, romániai menekültek stb. A Himnusz igen érzékenyen érinti az embert. Lehet, hogy a magyarság azért nem annyira vallásos, mint a filmből vélni lehet. Én igyekszem majd pótolni, a sziklatemplom angol nyelvű istentiszteletét tervezem, mert hová fusson a gömbön az ember? Sziklatemplomba, erdőbe. Helsinkiben legalábbis.

Bánt az a szerencsétlen lexikon-ügy is. Ezerszer elátkoztam már ezt a többszörös öngólt. A Pozsony-Bratislava – nem mentsége, csupán magyarázata az, hogy én „leleveléztem” Pomogáts Bélával, hogy lehessen Br. rövidítés is, mert ha én minden könyvnel kiírom Bratislavát, az a fele terjedelmet elviszi. Ezután találtam meg az Útmutatóban azt, hogy az olyan történelmi (magyar) városok, mint Bécs, Kolozsvár stb. nem írandók át, tehát így lett a Br.-ből Pozsony, illetve – élve a rövidítés lehetőségével: P. Ez annyi – írta PB –, hogy felveszik a rövidítések jegyzékébe. A folyóiratok számának a jelölését én természetesnek vettem, aztán valamely (PB. Juhásról?) mintaszöveg azt mutatta, hogy csak évfolyam kell. De lehet, hogy csak akkor kell évfolyam csupán, ha a cikk könyvbe is átkerült... Szóval valamiféle koncepció valaha volt, de a sok átírásban lehet, hogy éppen a következetesség tűnt el akár oly módon is, hogy a végén már kapkodva javítottam, s olykor bizonyára nem vettem észre a Br.-t. Egyébként úgy lesz, ahogy lesz, a szerkesztő majd egységesíti, csak azt sajnálom, hogy annyi idődet elcseszted vele. Pomogáts Bélának én írtam innen egy mea-culpa-levelt – nem mintha az segítene.

Irodalom, engem nagyon felhúzott Kálmán C. György cikke, éppen a lekezelő magabiztossága miatt, meg aztán miféle aljas háttér van ott. Nem látom azt a költőt, aki kiállná az ő próbáját, s mégis jó lenne. Megdöbönt, hogy a „polgári” restaurációnak (mert a népiség gyűléte süt a cikkből) az első dolga most Nagy László kiütése – túlnyomórészt a korai versekre hivatkozva, az utolsó hús esztendeje szinte szóba se kerül... Ilyenkor el lehet tünődni, mit ért a mi nagy toleranciánk, ill. ha ostobát mondok, beszéljek első és egyes számú személyben. Csak az a bajom még pluszban, hogy az én stílusom alkalmatlan vitacikkek írására. Már csak azért is, mert örökké bőbeszédű vagyok, az evidenciákat is meg akarom magyarázni, így aztán könnyen „öndugamba dőlök”. Nagy László-ügyben is én vagyok a hibás: a könyvemre jönnének most a Kálmán C. Györgyök, ha kész volna. Úgy hiszem, vitacikkemet a 2000-nek illik elküldenem, ha már ők „vállalták” az alapszöveget. De ezen még gondolkodom. Hitel?

Sajnos, ma a lányokon nagyon kitört az idegenség nyomasztó érzése, Lucus már féluton sírva fakadt az ovi felé tartva, az iskolában Zsófi, majd Bori borult ki. Nem könnyű ez senkinek, a régi mesterlegények példájával vigasztalhattam őket (persze nem Lucust). Elég nyomasztó a magam ostobasága is: ilyen éltes korban külföldre jönni nyelvtudás nélkül. Tördelem itt az angolt, de hát azt se fogom soha megtanulni. A finn leckék alól meg elosontam. Egyébként nem panaszkodom, tényleg jó lenne itt, egyelőre még az idő is irgalmas. De azért

gyötör a lelkiismeret is: jó választás volt-e ez? Itt 2-3 vagy egy se hallgatónak előadásolni, amikor otthon bátor férfiakat kíván a kollektivitás gondja, hogy szegény SA mestert idézzem, persze őt is ferdén, mert itt ő is csak homályló emlék.

Sok és idegbontó helyettem való fáradozásodat – azt remélem – finn vodkával tudom majd enyhíteni. Isten óvja Magyarországot!

Ölel: Andor

Helsinki, 1989. szept. 20.

4.

Kedves Mindnyájan,

tegnap kaptuk meg Béla levelét, s azonnal írni akartunk, de belejött Guba mester, aki sofőrsége ellenére szeret velünk borozni, így aztán borozás lett a levélírás helyett. De most, október 3-ai hajnalon felébredtem, így hát kedves Béla, nem az éji kettő miatt írok golyóstollal (ez is ellentmondás persze, mert vagy golyós, vagy toll – s ráadásul most látom, hogy filc), hanem hogy ne verjem fel alvó familiámat. Ez a lakás ugyanis nagyon jó, de az írógép olyan zajt csap benne, hogy meggondolandó még nappal is a püfölése.

Köszönet a sok-sok postázásért is. Újságba egyelőre nem akarok írni, mert egyáltalán nem látom át se az otthoni, se az itteni világot. Az otthonit azért, mert olyan pálfordulásos (olvastam, hogy megkezdték működésüket a pálosok, végre, hátha ők valamit tesznek a pálos szóért), hogy már otthon sem értettem. Varga Pali hozott egy *Hitelt*, abban Veliky szidja a Kádár-rendszert... is... Itt meg nagyon kevés az információm, a finnek zárkóztak, a magyarok meg itt is nagyon magyarok. Azt tapasztalom, hogy Finnországot esetleg a második év végére ismerjük meg úgy-ahogy. Még a jó finnek is megzavarnak. Mi pl. modellnek vettük azt a Kirsi nevű lányt, aki kétszer volt Debrecenben nálunk, s itt is meglátogatott már, de ez a modellezés teljes tévedés: ő aranyos, nyitott, politizál, tájékozott, gondolkodik. De azóta nagyon sok mindenféle élményünk is van a finnekről. Most már végképp nem értem, hogy mi rakta fel őket ennyire a világ tetejére. Se nem dolgoznak nagyon, se a műveltségük nem fényes, szóval semmi különös. Képzeljétek: ugye ez az új Finnország Mannerheimnek köszönheti a létét is, Helsinki legnagyobb utcája is az ő nevét viseli, erre az iskolában, a Zsófi osztályában órán senki nem tudta megmondani Mannerheim keresztnévét. Az egyetemen olyan szabadság van, hogy ez már lehetetlenné teszi a komoly munkát, 7-8 évig járnak egyetemre, de csak a komputerek tudják, hogy hány pontja van, mikor elég neki. Aztán: beszélt velem a tanszékvezető, hogy H. Launnen, aki Nagy Lászlót, Juhászt stb. fordította finnre, s aki itt docens, hadd lakjon a „szobámban”. Jó, de még eddig nem jelent meg. Az eddig (hála

Istennek!) egyetlen tanszéki megbeszélésen se volt ott, azóta se láttam, pedig a negyedik hete tanítunk – elvileg.

Az irodalomelméleti órákra bejött egy olyan leány, aki hetedik éve irodalomelmélet szakos. Azt, hogy ő sem tudja, mi az irodalom, nemcsak én, megértem, de hogy minek jár hozzám órára, azt nem tudom, hiszen az én tárgyam a bevezetés... Szóval „semmit nem értek, semmit nem tudok, én egy muki-tanár vagyok”.

Erről jut eszembe, hogy a Nagy László-ügyben írt cikkemet hosszas tanakodás után mégse küldtem el a 2000-nek, mert akik ilyen cikket megjegyzés (pl. „vitacikk”) nélkül s a címlapon reklámozva közölnek, azoknak én nem küldök semmit. Meg emlékszem Bojtár első ottani cikkére, amelyikben származástant ad Szilágyi Ákos „barátomra”... Szóval inkább elküldtem Annus Jósának – nem akarván erőltetni baráti alapon az *Alföld*nél, ahol, ahogy számbavettem, mi lehet a vélekedés Kálmán C. György írásáról, úgy gondoltam xy és z örült neki... Az öreg Béla pedig szintén megjelent látomásokkal áldott szemeim előtt.

A Tallózót viszont nagyon köszönjük, még Bori is elolvasta. Picur töltöttkáposztája nagyon elbizonytalanít. Én ugyanis azt hallottam Polgáron, hogy a töltöttkáposzta annál jobb, minél többször melegítik fel. Csakhogy az is fontos, amiről nem beszéltem, hogy azt viszont meg is ették, méghozzá viszonylag hamar. Szóval a melegítés soha nem hetekre, hónapokra és évekre szólt. Képzeljétek el azt a töltöttkáposztát, amelyiket húsz éve melegítgetnek.

Ilia Miska írt, arra is kérve, hogy támogassam a *Magyar Naplót*. Ő ott szerkesztő? Vagy csak mint írószövetségi elnökségi tag ösztönöz?

Szegény Ratkó Jóska nem hagy nyugodni, Borzalmas volt az élete, s kint így összeáll, iszonyú a halála is. „Hát ennyi volt az egész? Ez semmi!” – mondogatta tavaly édesanyám. Bizony, megborzongat naponta – így ötven felé kocogva – a sok-sok eltávozott, s egyre nyomasztóbban érzem, hogy ez bizony életnek, egyetlen életnek nagyon kevés. Talán néhány jó hangulat ér valamit az egészből, és vége? Ezért tülekedünk?

Béla, Béla, Béla, én megértem, hogy Te már láttad Helsinkit, de ha felültök Debrecenben a vonat I. oszt. kocsijára, ott kétszemélyes és tiszta fülkék vannak... az út ide s vissza fejenként összesen nem kerül többbe, mint 5 ezer Ft. Éjszaka (valamennyit) otthon is aludnátok, nappal valamennyit) otthon is olvasnátok, tehát a csábítás nagyon fennáll! Persze erőszak és zsarolás nincs! Mi azonban azt hisszük, hogy ha eljőnétek együtt Laciékkal és Smid Pistáékkal, az egész út sikerülhetne úgy, hogy soha nem bánjátok meg. Mert mint fentebb bátorkodtam filozofálni, lehet, hogy néhány jó hangulat ér csupán valamit az egészből...

Mi most már kezdünk megszokni. A gyermekek is felszabadulnak lassan, végre Lucus sem bömböl az oviban reggelente, most már egyenesen szereti, mert egyre többet ért, nem olyan idegen. A nagyok is barátkoznak már az osztálytársakkal (Bori is, Zsófi is, mert Réka az első naptól kezdve azt tette-tehette). Én meg azt remélem, túlestem a bemutatkozásokon, s aztán majd csend lesz. Nagyon szeretném végre ezt a szerencsétlen Nagy László-könyvet befejezni,

mert ez már kinyír. Kár, hogy négy különböző órám van az egyetemen, mert ez így elég sok ahhoz, hogy mellette könyvet írjak. S főképp kicsi hatáskókú, 2-3 embernek tartok előadást. Egyedül az erdélyi irodalom „népszerű” órám, legutóbb 12-en voltak, előtte 10-en, de szegény Adyt, úgy látom, 3 leánynak adom elő, közülük is egy asszony, azaz magyar, már otthon is tanítottam.

Ma – mivelhogy most meg már koradélután van, amikor folytatom ezt a levelet – megjött egy újabb *Világ* és *Tallózó* is. Elviszem ezt a levelet, utána rávetem magam a hírekre. A múltkor könnyelműen elkiabáltam, hogy magyar nyelvű rádióadót fogott Kata – azóta se jön be. (Nem Kata, hanem a magyar szó.) Azt meg egy nappal később tudtam meg, hogy Pozsgay beszélt a svéd tévében, pedig azt igen jól lehet fogni.

Most kaptam Amerikából, Danitól levelet: ott az a hír járja, hogy Magyarországon nyomtatják a húsjegyeket, meg hogy Csau osztrák-román határról beszélt??

Nagyon sajnálom, hogy az unicumos üzenet így járt, de úgy látszik ez volt a sorsa. Egyébként még folyik a harc az italainkért, mert mint kiderült, mégsem az oroszok, hanem a finnek „tartották vissza”, s mivel mi „kitelepültünk”, anynyicskát ki lehetett volna hozni... Mindegy már szinte.

Most van itt a szomszédban egy észt orvosnő (a mi magyar szomszédunk lakásában lakik egy hétig), volt nálunk már kétszer: észnek (sic!) lenni se leányálom. Angolul beszélgetünk vele (főképp persze Kata), kb. úgy látja a SZU-t, mint mi. Nagyon következetes abban, hogy Észtországot mondjon, s ne SZU-t, elnyomott, megszállott ország emberének tudja magát.

Köszönöm a könyvek beszerzését, fogom nézni a listákat, s írok, ha valami fontosnak látszik innen. Egyelőre olyan távoli minden, hogy el se hiszem, hogy hazamegyünk valaha. Az idegbajunk azért már kezd elmúlni, az első két hétben aludni se tudtam, úgy kikészített minden otthon meg itt is. Most már úgy érzem, regenerálódtunk valamelyest. Egyelőre még ragyogóan világít néhány órát a Nap, de olyan 4-5 °C körüli már az idő, s csípős a szél. Szerencsére erdőben lakunk, s a fenyők védenek.

Vigyázzatok magatokra és egymásra!

Szeretettel ölel mindnyájatokat:

Helsinki, 1989. okt. 3.

Andor

5.

Kedves Otthonmaradottak? Otthonraszakadtak!

Tegnap este azért nem tudtam visszaigazolni, Béla, ama négyoldalas leveledet, mert ma jött meg az *Alföldben* a tanulmányokkal együtt, így most köszönöm meg. Hát a pártviadalokból még nézőként is kimaradunk, de igen érdekes a név-

sor és a szerepvállalás. Az „érdekes” szót azért írom, mert csak ez a fölöttébb tartalmas jelző jut újságolvasásban kiszáradt-kifáradt eszembe. Az újság itt nekem mákony. Ennyi újságot nem olvastam életemben összesen, mint itt néhány hónap alatt, persze ilyen (kriminalisztikailag is) „érdekes” korábban nem is volt. Azt nagyon természetesen tartom, hogy Czine Miska képviselőjelölt, hiszen normális esetben az ilyen emberek közül kerülnek ki a honatyák. Bertha Zoli barátomat már nehezebb elképzelnem ott, de az is biztos, hogy egy városnyi Szilágyi Gábort ő is a zsebébe rakna, félek, őt csalódás fogja érni – nem választják meg. Gali Ákosnak drukkolok, bár Orosz Pista nagyon népszerű ember volt – lehetséges, hogy ezért is Ákos győz.

Én most így az öregkor küszöbére érve egyre jobban várom, hogy szülőföldem szép határát meglássam újra, mert olyan tapadós a lelkiületem, hogy nem nagyon akarnak itt gyökereim nőni. Ha csak a reánk következő egyetemi magyar- finnugor tanszéki-hallgatói álarcosbál nem segít ebben. Annyi jó viszont, hogy az elmúlt héten – számomra teljesen váratlanul – megfordultak a sötétség és a fény arányai, ma már kb. három órával volt tovább világosság = reggel 8-tól este fél hatig. Ez nekem jó, legalább kint legyen világos!

Az *Alföldet* – mivel ma érkezett – még csak kóstolgattam, s nekem mindenképpen a legjobbkor jött, mert az egyetemi óráimon – ahol most plagizált, de nekem már terjesztésre is tetsző önmeghatározásom szerint – továbbra is főként „önmagamat ugratom”, most következik néhány óra erről is, tehát – ahogy Polgáron mondanák: „up to date” lehetek belőle. A tankönyvkiadás szerződést januárban visszaküldtem, ma írt dr. Honffy Pál, s a levele olyan, hogy ha olyan bátor volnék, mint amilyen nem vagyok, akkor kommentárral publikálnám valamely magyarországi világlapban: azt írja, hogy nem sűrgeti a határidő betartását, mert az új helyzetben most nyilván mindent másképpen kell megírnom, s másokról kell írnom, mint korábban gondoltam... s hogy a nyugati magyar irodalomról köteteket terveznek, azt lehangyhatom. Ezt arra a kérdésemre válaszolta, hogy a szerződésben megjelölt címet szűknek írtam neki. Szóval gumigerinc. Én a nyugatit nem sajnálom, mert még annyira sem ismerem, mint a többit, de ezt még megvitatom vele, hiszen arról volt szó eredetileg is, hogy egy áttekintés után 5-6 mű elemzését iktatom be – példa gyanánt. Ez a szerencsétlen ember azt hiszi, hogy Hajdú Győzöt most fogom Sütőre vagy Kányádira cserélni?

Erről jut eszembe, hogy a Dobos-kisregény kéziratát visszaküldjem-e vagy maradhat? Aztán, „Ibolyka”, a kiadóban nincs véletlenül a Kovács Vilmos regényéről fölösleges, ill. kölcsönözhető másolat? Ha véletlenül van, küldjétek már el, de ha nincs, akkor semmiképpen ne készítes miattam másolatot, mert annyira nem fontos, hiszen olvastam és írtam róla valaha. Viszont nem találok most a följegyzésemet, s nem emlékszem, a *Sugaras utakon* című korszakteremtő antológiát kértem-e, arra nagy szükségem lenne. Az *Erdélyi csillagok* nem érkeztek meg, de azzal ne foglalkozzatok, ne küldjétek, mert egyszerűbb itt xeroxozni hétről hétre azt a novellát, verset, amelyik kell (a hallatók maguk is megcsinálják).

No hagyom már ezt az örökös kérést, hanem térek Picurhoz. Nagyon sajnálom, de bennem nagyon rossz érzéseket keltett a sorozatos váltása, s ráadásul az az iszonyú fénykép a Pozsgayval való kézfogásáról. Azt viszont az általatok küldött újságokból is látom, hogy legalábbis egyensúly felé halad, s tetszett az, ahogy Picur Pozsgay-ügyben az emlékezetre intette a népet. Azt is világosan látni vélem, hogy akikkel szembekerült – Aczél Endre – azok se fain fiúk, mert azért Picurt „külsősnek” is nevezni egyszerre, meg azt is felróni neki, hogy a TV párttitkára volt – ez sok együtt. Azt hiszem, Picurnak legalább a *Népszavánál* meg kellett volna maradnia. Szomorúan látom – a stílusból is –, hogy Pozsgay teljesen hitelét veszítette. Kiviláglik, hogy olykor már kínos ügyekben hazudni vagy majdnem hazudni kényszerül. Attól félek, hogy Horn és Németh M. se kerül be az új kormányba, pedig ők talán jók lennének – még. Azt viszont sajnálom, hogy Picur MSZP-tag. Gondolom, most már bánja is, de talán nem mer kilépni. Emlékezzetek Lakitelekre!

Egyébként várjuk most Bori két kis barátnőjét, ez lesz az esemény az életünkben. Meg az, hogy Kata ma dolgozatot írt finnől... Igen nagy gond Réka: mi legyen vele? Őmaga sem tudja. Ma hozott egy papírt az iskolából, ősszel indul itt is az a nemzetközi érettségit adó 2-3 éves angol iskola, amelyikre az ő eddigi iskolájuk után felvették. De mi hazamegyünk. Ha meg jövőre abba jár, nem tud leérettségizni otthon. Halasztani nem akar. ?? Majd lesz valahogy, ha én 16 éves volnék az életemet is elhalasztanám...

Ali bátyám változatlanul nem jelentkezett. Ha hívna Benneteket, úgymond tudjátok, hogy nagyon várjuk őket, úgy jönnek, ahogy akarnak, én azt hittem röppennek, de a vonat is jár. Biztassátok, ha jelentkezik. S legyetek tavaszian frissek, reménykedők – jön a nyár!

Szeretettel ölel Mindnyájatokat:

Helsinki, 1990. febr. 6., este

Andorás

6.

Kedveseim,

a dolog úgy áll, hogy én csak várom a leveleteket, de közben rájövök, hogy magam is csak készülődök az íráshoz, s mindig halogatom, különösen akkor, ha telefonon beszélünk egy-két szót. De hát az a néhány szó meg nekem nagyon fontos...

Végre megjött Ibolyka levele, melyet Katalin asszonysághoz címezett, s melynek igen nagy visszhangja van bennünk, mert itt még annyi lehetőségünk sincs, hogy írásban kiadjuk a dühünket, amit Ti bizonyára megtesztek. Tényleg elképesztő, ami otthon történik, s elkeserítő, hogy az élet minden területén. Hát ez a Glatz miniszter pedig normálisnak látszott. Gondolom, Ti sem értitek, hogy mi miképpen történik ott belül, de mi aztán végképp nem. Csak a nagy kapkodás látszik mindenütt.

Velünk itt csak igen piti dolgok történnek. Gondolom, Kata beszámol a múlt heti idegesítő és kicsi kalandjáról, de azért egy-két szót én is ejtek róla, mert jobb eseményeink nem nagyon vannak. Szóval: itt minden évben megrendezik a Finnországba „szakadt” magyarok találkozóját [sic!], az most négyszáz embert jelentett. Ebben benne van az is, aki csak itt dolgozik, s az is, aki itt a boldogságát kereste meg örökre. Erre a találkozóra kellett egy műsor. Katát a nagykövet megbízásából felkérte Nyirkos, hogy válasszon ki egy verset e díszes alkalomra, s tanítsa be, egy diákja mondja el. Amikor Kata elvállalta ezt a nehéz feladatot, a nagykövet titkársága jelentkezett telefonon, hogy a nagykövet úr személyesen óhajt Katához szólni. Jó ideig köszöngette Katának, hogy segít. Aztán, amikor Kata – kérésre – beküldte a verset, Utassy Jóska *Magyarország!* című művét, késő este telefonált Nyirkos mosakodva, hogy neki most telefonált a nagykövet, hogy az a vers nem mehet, hanem Váci *Nem elégje* lesz a vers. A diák már tanulta Utassyt. Engem ugyanerre az alkalomra ez a megtisztelő feladat ért, hogy Mátyás királyról és a Bibliáról beszélhettem, egyik halálának 500. másik megjelenésének 400. évfordulója alkalmából. De hát, amikor kiderült, hogy ilyen módszerek vannak, Kata – teljes joggal családilag kijelentette, hogy ő feléje se megy többet a nagykövetségnek. Csak hát én meg ugye benne a műsorban. Gondoltam, beszélek Nyirkossal, hogy így áldja meg az ég Mátyás királyt és a Bibliát, de Katával értek egyet. Nyirkos csak délben tudott fogadni, akkorra viszont Katának is befejeződött a finn órája, így hétfőn délben együtt mentünk Nyirkoshoz. Alig hogy belekezdett Kata e régies módszer taglalásába, telefonozott a nagykövet. Nyirkos nem nagyon tudott mást szólni, átadta a kagylót Katának. Kata – váratlanul érte ez a kagyló – egyenesben kipakolt a nagykövetnek, mi Nyirkossal – az ő intésére – egy idő után kimenekültünk a szobából, annyit azért hallottunk, hogy Kata illemtanórát tartott a nagykövetnek, mely szerint nagykövethoz méltatlanul s a módszerében igen régi időkre emlékeztetően viselkedett, de hát ha neki a *Nem elég* kell, akkor csináljon, amit akar, Kata tovább nem törődik a dologgal... fél órát telefonoztak, végül nekem Nyirkos adott egy üveg kóser pálinkát, kapta valakitől, s állítólag ő nem szereti. A dolog vége az lett, hogy mégis az Utassy-verssel indult a műsor, sőt az egyes motívumait előbb külön-külön zenére gyerekek megszólaltatták, de a nagykövet csak akart valami biztatóbbat is, így Arany *Magánybanjára* cserélte hirtelen, még a telefonban Kata a *Nem elég*et. Ezt aztán Réka mondta el, mert három nappal az ünnepség előtt másra már nem lehetett bízni. Hát ilyen „nagy” események részesei vagyunk. Ja még: én is alaposan felkészültem Mátyás királyunkból meg a Bibliából a maximum 5 percre nyújtható szövegemhez. Aztán – mivel a szervezési problémák miatt meghívó nem készült csak a kezdésre –, hogy megtudjam, ki után következem a műsorban, megnéztem valakivel a programot (szemüvegem itthon maradt), hát kiderült, hogy annak értelmében én csak Mátyás királyról beszélek. Odaosontam Nyirkoshoz, hogy mi lenne ez a változás, de már éppen kezdődött a műsor. Nyirkos elfehéredett, s azt mondta,

hogy a Bibliáról szó sincs, azt ő máskorra gondolta, nehogy szóba hozzam itt... Így aztán maradtam nagy királyunknál, majd miután a műsor befejeztével egy óracskat módomban volt beszélgetni Randé Jenő barátommal, aki Dobos Lacitól hozott nekem egy üveg pálinkát, s aki mindig oly kedves volt hozzám, most is már megérkezésemkor szólt a nagykövet („Görömbei úr, Önnel Randé úr föltétlenül fontos ügyben beszélni akar”), szóval mindezek után hazatérve egy szemig megittuk a kóser pálinkát. Egyébként Jenő barátom sok érdekes és szomorú dolgot mondott. Pl. azt, hogy Czine Miska egyik este erősen nagy adag szeszt vett magához úgy, hogy még másnap reggel se tudott jól állni a lábán, csak lehuppant a Magyarok Világszövetsége elnökségi ülésén a székre, s némi erőgyűjtés után felállt, s csak annyit mondott, hogy Halász György most már Izraelbe menjen újságot szerkeszteni a *Magyar Hírek* helyett. Az ezt követő bonyodalmakat nem részletezem... Azt is Jenő barátomtól tudom, hogy az SZDSZ 20 millió dollárt kapott Sorostól, azért alakult viszonylag későn párttá, mert ezt a kis pénzt még mint kulturális szervezet vette fel, pártokat ugyanis nem lehet úgy pénzelnie Sorosnak, hogy azt is levonják az adójából... Mindenesetre: Jenő barátom minden évben itt van Helsinkiben az ilyen magyar találkozókon, hogy köszöntse az egybegyűlteket, s gondolom, még nagyon sok más országba is elfárad az ilyen találkozókra, mert üdvözlő szavai nélkül a nagykövetek nem boldogulnának. S árván maradna a nép, ez a rengeteg kisiklott eunuch, akik finn állampolgárként magyarkodnak itt egyszer egy évben... s minden más állampolgárként a világ többi részén. Persze nem a politikai menekültekre gondolok, hanem a boldogságkeresőkre.

Egyébként eddig már kaptam egy olyan levelet Amerikából, amelyikben egyik barátom bejelentette, hogy szeretne visszaköltözni családjával együtt Erdélybe. Én ezt becsülném nagyon. Szerintem Nagy Karcsiék és mások is most méretnek meg keményen: ha a hazafiság valóban oly erős bennük, akkor most a hazatelepülés lehetne a fő gondjuk. Bár ez is iszonyat. Ezen a felejtetetlen találkozón egy olyan úr rohant le, aki 45 éve angol állampolgár, s most egy finn felesége van már három éve, így aztán London és Helsinki között röpköd, egyébként hű erdélyi magyar, szíve-lelke az erdélyi magyarságé... azt mondja, hogy majdnem vett egy kertes házat Pesten, mert szinte ingyen adják... hát igen, Magyarország ingyen eladó azoknak, akiknek 4-5 ezer dollár a kétheti jövedelmük... Még azt is ezen a kitűnő találkozón hallottam, hogy az MDF-nek birtozába jutott az a hangszalag, amelyik Palmer úr és az SZDSZ vezetőinek üzleti megegyezéseit rögzítette titkos lehallgatásként, s mely üzlet a rendes ár tíz százalékaért gyárakat adott el a nyugati zsidóknak...

Arról Jenő barátom is beszélt, hogy nem lesz olyan párt, amelyik eléri a 30 százalékot, így valószínűen MDF-SZDSZ-koalíció jön létre 25-e után, de ez a tűz és a víz egyesítése. Mindezeket Ti jobban tudjátok.

Még beszámolhatnék egy másik érdekes fogadásról, amelyik után viszont a Bori barátnője által hozott pálinka segített valamit: telefonáltak a nagykövet-

ségről, hogy itt van egy magyar küldöttség, s menjek a fogadásra föltétlenül. Ennyi volt az információ, amikor némi buszkaland után az utolsó pillanatban megérkeztem, ott a protokollt kissé eltévesztve hamarosan egy pohárba kapaszkodtam, s egyik lábamról a másikra igyekeztem, majd vissza. Kiderült, hogy valóban itt van két ürge Magyarországról, valami külkereskedelmi vagy gazdasági minisztériumi tanácsosok, akik tárgyalni jöttek ki a gazdasági lehetőségekről, de – azt persze a hátuk mögött hallottam – senki szóba sem állt velük, csalódás őket sem érte, hiszen csak még egyszer ki akartak ide röpködni, mert annyiszor jártak e – számukra – kedves helyen, s nem biztosak abban, hogy két hét múlva még módjuk lesz így röpködni. Utolsó berepülésük alkalmából aztán összehívtak itt egy csomó finnt meg engem, hogy beszéljünk. A beszélgetés csúcspontja az volt számomra, amikor két finn akadémikus egymással is angolul beszélt a kedvemért...

Szóval tényleg nagyon jó itt. E fényes fogadás után elkapott a nagykövet, hogy március 15-én, illetve annak alkalmából, de valamilyen oknál fogva mondjak ünnepi beszédet. Így aztán ez a március az, amelyiken módom van pótolni feltétlenül élő igényemet az örökös szónoklásra, mert Mátyás királyra való emlékezésem után három különböző helyen van módom március 15-re emlékezni, s a három hely néhány résztvevője azonos mindenütt (nagykövetség, Finn-magyar Társaság, Egyetem), így tekergethetem a szót kedvem szerint.

Így ökörködöm itt. Közben kint zuhog a hó, s olyan fehér minden, mint látatok egy napig, amikor itt voltatok, s végre havazni is kezdett.

Gál Sanyi hívott telefonon Pozsonyból: azt mondja, nagyon rossz a hangulat (az újságokból is látom), már azt is kiabálják, hogy „zsidók, cigányok, magyarok kifelé!”. Szegény Sanyinak meghalt az édesapja, s ilyen mély magánbaja közepette még a magyarságában is újra megalázzák. Annyi jó híre volt csupán, hogy Szépfalusiék meghívták Bécsbe egy estre, így kijut életében először Évával együtt Nyugatra.

Nem is tudom, mit írjak. Mert telekopogtam itt egy csomó papírt, de hát csupa ilyen dolgokkal. A főszerkesztőnek szánt üzenetemet viszont elmondtam telefonban, azt csak megismételni tudom: szorongatóan nehéz helyzetben erőt kívánok hozzá. Igyekszem most már magam is beszállni valami írással. A Németh László-könyv hív legjobban, hamarosan nekilátok, de előtte a lexikonról írok pár flekket, bár nagyon rossz a helyzetem lexikonkritikához, hiszen az én memóriám zéró, könyvtár itt nincs hozzá, egy lexikonkritika pedig úgy ér valamit, ha a tévedéseket, hibákat kijavítja, erre a kitűnő memóriával bíró főszerkesztő lenne a legjobb szakértő, de hát ezt is mondtam telefonban. Meglepő, hogy mennyire kiszaladt a kezemből az idő: azt hittem, a Nagy László után sokat fogok írni másról, s kiderült, az annyira kiszívott, hogy két hónapja adtam postára a jegyzeteket, de azóta alig tudom összeszedni magam szellemi munkára. Igaz, olvasok, olvasok. Mindig dolgozom tehát, de amit olvasok, azt meg úgy ahogy elolvasom, elfelejtem. Pedig még ifjú volnék, lehetnék. Csak néztem

Rékát, hogy két délután megtanult egy óriút nehéz verset. Még vannak fiatal agyak, akik ifjúságunkra emlékeztetnek. Szenilitásom csúcsa, hogy sehol nem találok a Tőzsér-kötetet, pedig úgy emlékszem, elhoztátok akkoron. S itt ráadásul a könyvtáram is áttekinthető. Még keresem.

Attól félek, antiszemita leszek. Nem akarok, de most már félek.

Mindnyájatokat szeretettel ölel:

Helsinki, 1990. március 12.

Andor vagy András
és

7.

Kedveseim, Jók és Jobbak,

én ugyan ma adtam fel egy kis levélkét Nektek, de a görcs a gyomromból nem múlik, s most, hazajöve az egyetemről kaptam kézhez Béla levelét s az újságot, így máris folytatom azt a levelet, amelyikben folytatást ígértem.

Először: valóban kaptam Márkus–Aczél-aláírással egy felkérést, melyre elefejtettem levelemben reagálni – már ez előző, lepedő terjedelműben is, amelyik közben, remélhetőleg, megérkezett, s így nem látszom talán már annyira levél-írás-tudatlannak -: azt az ötletet nagyon jónak, időszerűnek tartom, s erős szándékomban áll válaszolni is rá a megadott határidőig s... terjedelemben. Nem akarom itt előadni, hogy miért, de alapvető dolog ez a tisztázás még annak a „sok” ítéshoz a számára is, akik az új Szerb Antal címére pályáznak. Én abba nem ugrom bele, de itt, az *Alföld*ben elmondom „eszméimet”.

Ma föl adott levelemben is ég már a lelki furdalás azért, mert „restanciáim” vannak az *Alföld*nél. A Németh László-könyv igen fáj nekem is, összegyűjtöm valahogy magam, de mostanában semmi nagyobb dolgot nem tudtam írni (a jelzöt a terjedelemre is értem). Már Németh Magdának is megírtam rég, hogy a *Sorskérdésekről* írni fogok, ő örömmel válaszolt is. Szóval minden irányban ég a bőr a képemen.

Harmadszor: valami megézés csak van tehát a fentiek szerint is a létben, s a továbbiak is ezt igazolják: az egyetemet is szóba hoztam délelőtti levelemben. Most, Béla-Béla – leveledből valami rosszérzésfélét érzékelek azzal kapcsolatosan.

Annyi kétségtelen, hogy Tamás Attila sem szervezőnek, sem körültekintőnek, sem sem sem sem... nem született, tehát minden fontos dologban úgy viselkedik, mintha ő valami nagy főnök volna, s a világ sorsa éppen most és tőle függően dőlne el. Magyarul: felteszem, hogy Veled se olyan beszélgetést folytatott, amilyen a kedvedet az egyetemre hangolta volna. A dolog azonban összetett és nem is olyan rossz, mint amilyennek látszik. Mindez persze alapos egyeztetést, megbeszélést kíván – magunk között. Attila nem önmaga ellenére beszélt Veled, ebben ne legyen félreértés! Azt gyanítom, arról van inkább szó,

hogy őt most némely sérelem érte – akadémiai jelölésének megszüntetése, rektorhelyettesnek – úgy tudom – Bitskey Pista ment tovább első helyen a BTK-ról, pedig Attila aspirált erre, úgy érzi, elégtelen az Illyés-könyvének a visszhangja, sérti a jelentés-könyvének visszhangtalansága stb. – ezért most kapkodni kezdett „ellensúlyozásként” a kis szemétdombon, ahol viszont kapkodásra semmi ok, hiszen a helyettesítés, félállás más dolog. Az ő – teljesen fölösleges buzgókodása számomra azért is érthetetlen, mert nekem számtalanszor mondta, s az akkori dékánnal is közölte, hogy a tanszék vezetését nekem akarja átadni, s azonnal, amint mi innen hazamegyünk. Régebben többször hangsúlyozta, hogy ő 63 éves korában nyugdíjba megy, ez azért ilyen dátum, mert... nem tudom, miért, de az is lehet, hogy nem 63. Lényeg az, hogy 65. événél tovább nem lehet tanszékvezető sem, tehát még ha lenne is más határozott jelöltje, akkor se „vehetné” oda mások hozzájárulása nélkül, hiszen nem ő fog – elvileg sem – hosszabb távon együtt dolgozni azzal, aki odakerül. A legfölsőlegesebb dolga tehát az, ha most összevissza beszél emberekkel. De ezt most nagyon túlbonyolítottam. Én fontos dolognak azt tartom, hogy Te, Béla eldöntsd magadban, hogy ha az egyetemen státus lesz, vállalod-e. A másodállás más dolog, itt a teljes állás a megfontolandó. Én azért látnám jónak – személyes önző, de kristálytisztán szakmai szempontjaimon túl is – számodra, mert az *Alföld* anyagi hátterét teljesen bizonytalannak érzem a mostani helyzetben, s azt sem tudom, a csapattal hogy sikerül összhangot tartanod. Ha e két dolog megy, akkor az *Alföld* nagy küldetés, de ha Neked félévenként pénzkérő utakra kell járnod, alázkodnod stb., akkor az lehangoló. Minden, úgy hiszem, eldől egy év alatt. S nyáron megbeszéljük az egészet. Én ugyanis azt elemi szakmai etikai kérdésnek tartom, hogy ne lejáró legyen az, mert a Fenyő, Lőkös, Nagy Miklós, Imre Miska stb. teljes állású járkálása elég tapasztalat. Azt hiszem, teljesen evidens tehát, hogy legelőször Téged kérdezzem meg a magas tanszék. Itt egyedül az kérdés – szerintem –, hogy Neked mi a jobb, hiszen az *Alföld*nek is volt eddig számtalan előnye, főként az ún. irodalmi élet, s most az esetleg még hatékonyabb, termékenyebb előnnyé válhat. (Persze el is tűnhet.) Eddig előnye volt a magasabb fizetés is, nem tudom, ez hogy alakul most. Az is kétségtelen, hogy Te most jutottál az *Alföld*nél igazán szuverén szerkesztői pozícióba. Ezt el lehet-szabad-e hagyni, hiszen egy nagyon fontos üggyel kapcsolódik egybe személyed, ha Te azt elhagyod, itt más nem képviseli úgy s talán sehogy. Szóval a dolognak ez az ága a bokrosabb. (Annak ugyanis igen sok kérdőjele van, hogy félállásban légy főszerkesztő, egészben pedig egyetemi „oktató”. Tudod, részleteznem fölösleges. Azt meg nem tudom, hogy permanens félállású tanárságra van-e mód, hiszen itt státuskérdés leend. A félállásnál egyébként is túlságosan nagy a kötelező óra.) Tűnődni, mérlegelni lehet hát ezeket. De az egyetem miatt semmiféle rossz érzésed ne legyen.

Ibike és Ibolyka, hallom – „szegedi tudósítóm” jóvoltából, hogy a *Magyar Fórum* című lapban a Te írásaid a legérdekesebbek. Ezt én elhiszem, de egyszer egy másodpéldányt küldhetnél már belőle, mert eddig még nem is láttuk.

Más: a marosvásárhelyi vagy más erdélyi tüntetésről készült fényképen valakinek a kezében Sütő András *Álomkommandó* c. könyve látható a *Hitel* 5. számában? Könyv az, vagy csak fénykép? Ha könyv, nem kell-e az *Alföldbe* róla írás? (Jó, tudom, először írjam meg, amit vállaltam, de a mohóság...) Aztán a *Könyvvilágban* láttam Beke Gy. könyvét az erdélyi skólákról, meg Gombos Gyuláét *A harmadik útról*, ezeket vegyétek már meg nekünk is, ha nagyon fogynak. Elküldeni nem kell, csak legyen meg. Vajh mi van „az spenót” 7/xyz prózadráma kötetével, az megjelent? Korábban olvastam, hogy karácsonyra lesz (1989-re). Ezt se küldés végett kérdezem, csak kíváncsiságból, miként Bay Z. könyvét is.

Hát ennyi a ma esti merengés. Jó éjszakát. Megyek Giont és Sziverit olvasni, meg Székely Jánost. Órára. A Székely-regény se jelent meg? Egyáltalán: kideült-e írásban is, hogy ő írta-e? Ha igen, hol?

Legyetek erősek, jók! Ölel Mindnyájatokat:

Helsinki, 1990. március 22., este.

Andorás

8.

Kedves Ibike, Béla, ETC!

Tegnapelőtt egyikőtök, tegnap pedig a másikótök (van ilyen magyar szó?) levelet is megkaptuk, köszönettel. Most már a marosvásárhelyi örületről is nagyon gazdag ismereteink vannak nekünk is, véleményünk, tehetetlenségünk a Tiétekhez hasonló, csak még elzártabb. Azt a borzalmas jelenetet mi is láttuk a finn TV-ben, amikor a földre vert ember vérbe borult fejére még a bottal ráütött egy nem is tudom, mi. Azóta sem tudok napirendre térni fölötte. Én azt hittem, hogy ez a fasizmus elmúlt.

Viszont nagyon-nagyon készülünk ama kerti mulatságra! Bár, amikor a leveleteket olvastam, éppen szakadt itt az áprilisi hó, s Lucus hógolyózni invitált, hamarosan kötélnek is álltam. Mégis, győz lassan itt is a tavasz, néha még fagy éjszaka, de nappal már 8-10 fok is van, és plusz.

Hazautazásunk könnyűsége némi kitérőt kap megint Moszkva felé, mert a Minisztérium – hivatalos papírunk ellenére – csak azt az utat fizeti. Így, bár még dúlnak családi viszályok az én tehetetlenségem, élhetetlenségem stb. címkéivel, mégis az valószínű, hogy egy nappal később érünk haza, mert Moszkvát most is látni akarjuk.

Elég nehézkes ez a lassú postájú levelezés, gondolom, észre nem veszitek, hogy leveleimben föltett kérdéseimre következetesen nem válaszoltok, s gondolom, én meg azt nem veszem észre, hogy én nem válaszolok... Most már nem is ismétlem újra kérdéseimet bizonyos könyvek megjelenését illetően, mert úgyis meglátom otthon, ha le nem kapcsolnak Moszkvában vagy útközben, ha pedig lekapcsolnak, akkor úgyis mindegy...

Miként az itt tapasztalható, mellékelek végre egy kis írást az *Alföld* számára, persze jól tudom, hogy ebben nem állapotunk meg, de többször elolvasván ezt a művet, nagyon meggyőződésemmé vált, hogy írni kellene róla egy kis jegyzetet, s írok itt majd a finn irodalmi folyóiratba egy 10 flekkes cikkecskét a legújabb erdélyi irodalomról, egy flekket erről a Székely-müről is tervezek bele. Ennyit magyarázatul a mellékelt íráshoz (itt csillaggal jelzi, amit a lap alján közöl: Mégsem mellékelem a cikket, hanem holnap lemásolom, s úgy adom föl).

Ha az *Alföld*nek nincs rá szüksége, az egyáltalán nem baj. Viszont ha közlitek, s valami nyelvi vagy egyéb hibát találtok benne, nyugodtan kijavíthatjátok, kihuzhatjátok, mert ebben a hosszas távollétben már teljesen elfelejtetek magyarul is, gondolkodni meg soha nem tudtam. Egy kis szakmai gondom van az írással: csupán feltételezem egy mondat erejéig, hogy népdal szerepel benne, de itt most nem tudtam utánanézni, amit én népdalnak minősítetek, az így kezdődik a szöveg 12. lapján: „Kishegyesi nagy hegy alatt / Elhagyta a guzsalyamat. / Rózsafa volt, jó volt, / Ölembe való volt.” Ha ez nem népdal véletlenül – sajátos „fülhallásom” most sem segít, rezes memóriám rozsdás..., akkor szövegem 4. lapjáról irtsátok ki az erre utaló rövid mondatot, mert tévedtem már eleget...

Az *Alföld* szerkesztőségének talajművelési lehetőségeire vonatkozó kérdést nem akarom megkerülni, de jobban szeretném, ha másfél hónap múlva alaposabban megtárgyalnánk az összes ilyen dolgot, addig sok minden tisztábban látszódnak. Én most így innen, a finn rideghalászi világból változatlanul nagyon azon az állásponton vagyok, hogy az *Alföld*det minden lehetséges módon támogatni kívánám, amíg a mostani főszerkesztője szerkeszti, de magam szerkesztőségi tag nem szeretnék lenni, egyszerűen nem érzek annyi idegerőt magamban, hogy két helyen meg tudjak felelni az elvárásoknak, s az egyetemen szeretném a munkámat az eddigieknél nyugodtabb lelkiismerettel végezni. A nagycsapatos szerkesztést különben sem tartom jónak, szerintem az a munkát növeli és lassítja. De az is lehet, hogy annyira megváltozott otthon a világ, hogy én atmoszféra-érzékelés hiányában szenvedve nem látom jól még ezt sem. Ezért javasolom, hogy – hűen a több évtizedes nemzeti és debreceni hagyományokhoz – „üljünk majd le”. Engem ugyanis egy egészen más rögeszme foglalkoztat: éppen az, hogy Téged, Márkus Béla-Béla kellene onnan átcsábítani az egyetemre. A dolog tehát igen összetettnek látszik Helsinkiből. De talán egyik ügy sem (*Alföld*, egyetem) égetően sürgős most, nyári eszmecsere várhat. Hiszen azt át tudom érezni, hogy most mennyi alapdolgot kell tisztázni, hogy új lendületet vegyen a lap.

Bertha Zoli képviselőjelölti majdnem-győzelemre állása teljesen elképeszt. Azt hiszem, óriási demagógia folyik ott. El is keserít, hogy Debrecenben az MDF nem tudott evidens jelölteket állítani, vagy nem tudta jelöltjeit megfelelően népszerűsíteni, hiszen mégis képtelenség, hogy Zoli az MDF elnökénél is jobb szavazatarányt kapott. Sokat tűnődöm rajta, hiszen ő még Picurnál is százszor élesebb megfogalmazója volt bizonyos ellenérzéseinek, őrá rá lehetett volna fogni, hogy antiszemita és hogy kommunistaellenes. S most exkommunista és

nagyon határozottan nemzetellenes törekvések képviselőjelöltje (a nemzetellenességet az SZDSZ viselt dolgaira értem természetesen).

Ma jött meg az a *Magyar Nemzet*, amelyikben a teljes országos eredmény is olvasható, abból azt olvastam ki, hogy ha semmi módosulás nem lesz, az MDF a következő fordulót még jobb eredménnyel veszi, mint az elsőt, hiszen közel 70 MDF-jelölt van élen negyven körüli SZDSZ-es ellenében. Mihály teljes kibukásán is álmélkodom. Szegénynek ez bizonyára komoly csalódás ama népben, az istenadtában. Nem is értem azt a népet. Persze a „nép”.

Most kaptam levelet Zsuzsikától, ő is megerősítette azt, amit már megbeszélünk, hogy jul. 4-től Szigligeten lopjuk a napot két héten keresztül Veletek és Gálfalvi Gyurkáékkal együtt. Ez jónak ígérkezik, Zsuzsika írja, hogy az időpont még módosítható. Megírom neki is, hogy nekünk nincs módosítási igényünk. Nekünk ez nagyon jónak látszik.

Persze megint ez a hülye lassúság. Most én itt választásokról fecsegek, s mire ezt a levelemet megkapjátok, Ti már túl vagytok a második fordulón is, én meg még az elsőt mérlegelem. Ezért érzem jogosnak még azt is, hogy a külföldön tartózkodó álompolgárok [sic!] nem választhatnak...

Képzeljétek, csoda történt: a minap utcán megszólított egy finn, utolért az óvodából hazafelé jövet Lucus egyik csoporttársának az apja, s színjózanon is megszólított, vagi öt percig együtt jöttünk, s beszélgettünk, nagyra értékelte a magyarországi változásokat...

Szép tavaszt Nektek!

Ölel mindnyájatokat:

Helsinki, 1990. április 4.

Andor

9.

Kedves Ibolya, Béla, Kati, Ági, Balázs!

Mindenekelőtt Isten éltesse Béla a Béla-Béla nap alkalmából! Ha sok bajodban a golyósodás veszélyét éreznéd, nézz a golyóra – fából van, nem robban –, s húzd meg az üveget, melyet meghúzni – talán – érdemes.

Nagy, hosszú levelet ígértem Nektek telefonbeszélgetéseink idején, de hát több volt a szándék... most is úgy jártam, hogy a körmömre égett a világ, mert Bözse reggel röpül, én meg azt hittem, hogy majd nyugodtan írok hosszú levelet. Hát a hosszú levél helyett csak annyit, hogy nagyon hiányoztok! Sokat tűnődtem azon ezen a dicső húsvéton (is), hogy otthon mennyiszor csak rohannunk, olykor hetek telnek el, hogy nyugodtan nem is beszélgettünk, mégis mekkora erő, nyugalom stb. az nekem, hogy vagytok, meg hogy Imre Laciék vannak, s ott a közelben vagytok-vannak. Nem akarok lírizálni, de igen nehezen viselem ezt a steril magányt, annak meg semmi okát-célját-értelmét nem látom,

hogyan olyan emberekkel töltsék az időt, akiknek egészen más „srófra” jár a lel-
kük. Kálmán sok bölcs mondása közül itt jut eszembe, hogy nem az a baj, ha az
ember berúg, hanem az, hogy kivel. Ebből látjátok, hogy a „Kálmán-téma” (jaj!)
a lelkiismeretfurdalás szintjén elevenen él bennem. Most is tartottam négy órát
a két hallgatónak... s aztán kellett két féldeci, hogy Bözse búcsúztatásába kezd-
jünk. Már alig várom, hogy hazakeveredjünk innen. Ebben a gyors történésű
világban úgy kiestünk a világból, hogy a magányom is kiabál. Kata meg a lányok
jobban vannak (ők a TV-t is bírják nézni), de én a szó tiszta értelmében szenvedek
ettől a „munkától”, közegtelenségtől. Jól lehet – csak magamra vethetek.

Annyi vigaszom van, hogy most már itt is tavaszodik. Ez persze csak azt
jelenti, hogy világos van (reggel fél hattól este fél 10-ig), meg azt, hogy ma reg-
gel már +8 °C volt... Egyébként kapkodok, olvasok, kutatom az otthoni politikát,
folyóiratokat. Most ötször elolvastam Nádas Péter novelláját, a „Mese a tűzről
és a tudásról” címűt, nagyon elmerengtem rajta. Mint mondtam, elolvastam újra
Kálmán könyvét is – egy-egy írásán (*Boldog Margit, Gyász*) egészen belelke-
sedtem. Szóval éjjel-nappal „dolgozom”, de jó lenne már, ha vége lenne ennek
a „tanévnek”.

Móser Zoli jön máj. 11-én, Gazsiék 21-én: így szakaszoljuk egy kicsit az időt,
bár Ibolya egy megjegyzésébe – Kányádi mesterről – jó sok mindent belegon-
dolk.

Az új *Alföldet* még csak ízlelgettem, de hogy klasszikus kortársunkat idéz-
zem, ahol „belekóstoltam, jó íze volt”, a hét végén azt is elolvasom.

Húsvét első napján a sziklatemplomi mise volt a fénypontunk (de különös
módon most is olyan kevesen voltak, mint újévkor), húsvét második napján
néhányszor meglocsoltam az öt hölgyet, de nem elégszer, majd este a Traviatát
néztük a Finn Nemzeti Operában – én főként a díszleteket (ez azért tréfa is egy
kicsit, mert az ének és a zene is...) A finnek ebben is pompáztak. Úgy látszik,
telik. Hát így vagyunk.

Sokféle írásgond ül a nyakamra, de irtózatossá nehéz itt írni. Annyira meg-
szoktam otthon a könyvtárunkat, hogy a hiánya teljesen elbizonytalanít, né-
hány esetben elég sok joggal...

Legyetek jók? Várjatok bennünket haza!

A politikán kacagni kell. Minden örömöm széttört, most látom, hogy Tamás
Gáspár Miklós és Bertha Zoli SZDSZ-képviselő lett. Meg Dénesünk is MDF. Hát
akkor hogy van ez? Értem persze, de jobban szerettem volna, ha nem ennyi
variáció dönt. Igaz, ők csak jobbak, mint Szilágyi Úr.

Nagyon hiányoznak a „világmegváltó” eszmecserék, szócserek..!

Szeretettel ölel Mindnyájakat:

Helsinki, 1990. ápr. 19.

G. A.

Az egész „helsinkii küldetést” elcserelném most egy Béla-napi estéért – Nálatok!

Kedves Ibolyka, Béla etc!

Végre egy levél érkezett már Töleték – Ibolya 26-tól írt műve, mely elég hosszan készült, de a szüreti meleg érthetővé teszi az ilyen tempójú levélírást is. Hát az egyetemisták tüntetése, módszere nagyon lehangoló – itt nem ösztöndíjat, hanem előleget kapnak, amit végzés után vissza kell fizetniük + az egyetem mellett többnyire dolgoznak... Pedig a finnek nem most szabadultak fel! Általában is nagyon nyomasztó, ami – ahogy én innen megítélni tudom – otthon politikailag (is) történik. Ma olvastam végre az itt legfrissebb *Magyar Nemzetben* Mészöly és Kertész Ákos írásait, Mészöly kilépési nyilatkozatát Csoóri szövege miatt. Teljesen kiakadtam, s különféle magánkombinációkat gyártottam Mészöly elhatározásának hátteréről: eszerint zsidó barátai nyomására cselekedett így, de így is örülségnek tartom az ilyen akciót, most s ilyen indokkal. Úgy látszik, ő nem akarja látni, hogy egy fantasztikus maffia működik. Hülye helyzetben vagyok: innen elmélkedni ezekről eléggé nevetséges dolog, viszont mi egyebet tehetek, ha ez dühít. S ennyire dühít. Én becsülöm Csoóri Sanyit, amiért megfogalmazott egy nagyon sokunkban élő meggyőződést, ezzel vitázni lehet, de látványos kilépéseket csinálni – szomorú.

Itt az új nagykövet megkezdte működését, még át sem adta megbízólevelét, amikor engem már kezelésbe vett egy telefonnal: most meg okt. 23-án kell beszédet mondanom. Elvállaltam persze, mert miért ne vállalnám, ezen a napon még úgyse beszéltem. Viszont – ahogy vénülök, egyre több bajom van, pl. -: én március 15-ét tartom nemzeti ünnepnek, már csak azért is, mert az nem osztja meg most ezt a megosztott nációt annyira, másrészt jobb szeretem, ha a nemzeti ünnep régebbi eseményekre emlékezik, ebben most érzékelek némi túlhajtást is, a nyugati magyarságnak küldött bókot is (?) stb. Noha az szívem szerint való, hogy okt. 23-a végre méltó helyet kap a magyar történelemben, s az is, hogy a Szovjetunió bánja meg bűnét... Attól is iszonyodom, hogy itt is beszédmondó legyek, mondtam is Jávorszky Bélának, hogy március 15-én már beszéltem, de ez sem hőköltette vissza...

Egyébként (is) megvagyunk. Nyomasztó rossz közérzetem elől a munkába menekülök, de ez is még nyomasztóbb egy idő után, mert olyan homokóra-működés jellege van. Mivel a memóriám zéró, talán céltalan is az egész. Tervem ennek ellenére millió van, így a – Takács Lajostól kapott – Kovács Vilmos regényt is elhozta, magammal, tehát azt ne küldjétek el (Lajos nyomdai vagy milyen példányt kapott).

Nagyon várom a beszámolókat a helyhatósági választásokról, Alföld-ünnepségről stb! Mi itt egyelőre semmit nem tudunk. Még most következik az újságoknak is az a száma, amelyikben országosan legalább benne lehetnek az eredmények. Most – tudja az ég, mi okból – még egyszer sem sikerült az otthoni rádiót sem becserkészni.

Az időjárásról elhiszem, hogy Katit nem dobta föl. Amióta itt vagyunk, alig változott, esik, esik, fúj a szél. Eléggé kedélytelen. Lehet, hogy ezért is telik lassan ez az év is egyelőre. Még hó nem esett.

Annyi szerencsénk volt, hogy a minap éppen nem voltunk az állomáson – ahol a kisvonatra szoktunk felszállni – amikor egy rosszul váltózott tehervonat berohant az előcsarnokba, miután áttörte a bejárati ajtókat és falat. Már csak a tényt láttam.

Kata néhányszor elolvasta a Szilágyi-regényt, készített egy halom jegyzetet, most pedig vagy három nap óta – a finn tanfolyam melletti – szabad óráiban veri a gépet. Ez azt jelenti, hogy mű lesz – lehet, hogy rövidebb, mint a regény. Remélem, ha majd „az alkotó pihen” stádiumba kerül, nyilatkozik teaügyben is. Én is majd rajzolok megint valamit az *Alföld* számára, most Olasz Sanyi írt rám, hogy sürgősen kellene a Grezsa Feri Németh László-könyvéről recenzió, így azt olvastam, előtte meg a „tankönyv”-höz csehszlovákiai műveket elemeztem. Olasz Sanyi levele mögött se sejtek jót. Így szegény Juhász Béla iránt se érzek jót, de ez is elég nyomasztó, hogy az emberi létkiszolgáltatottság ennyire kézfogásnyi közelségből érint már bennünket, s nemcsak a szüleink sorsában.

Be is fejezem ezt az egyre hülyébb irányba forduló esti levelet, remélem, hogy reggel világos lesz, s háttérbe menekülnek a rossz eszméim.

Írjatok! Írjatok! Írjatok! Írjatok!

Szeretettel ölel Mindnyájatokat:

Helsinki, 990. okt. 9.

Andorás

11.

Kedves Otthonmaradottak! Őrzők! A strázsán?

Kedvesek, kedvesek, egy napon jött mindkét levél, Ibolykái és Béla úré. Köszönet mindkettőért innen a téli Finnországból. Bár megszorítás: tegnap „leesett” a hó, de ma estére elolvadt.

Tényleg nagyon köszönjük a leveleiteket, mert itt olyan steril a magány, hogy csak egyedül idegeskedik az ember az otthoni dolgokon. Sokszor rádiózunk újabban megint, végre sikerült elkapnunk ezzel a rádióval is a Kossuth adót, de csak éjszaka, szóval 11 után. Azt már le se írom, mit összekáromkodtam magamban a taxisok ellen. Viszont látva az itteni finn reagálásokat, nagyon bölcsen cselekedett a kormány, hogy nem verte szét őket, mert azt a kiseded demokráciát akkor is nagyon rossz hírbe keverte volna, ha a kormány igazsága vitathatatlan lett volna. A világban csak azt nézik, erőszak, nem erőszak. Iszonyúan lehangoló, még így is, hogy nem látjuk, csak halljuk és olvassuk. Szegény taxisok! Azért nagyon sok tanár ment el taxisnak az utóbbi években, akkor mégsem olyan rossz az.

Változatlanul dühit a Csoóri-ügy is: annyira igaza van Sándornak, s mégis oly egyedül marad az egészben. Én legalábbis eddig mellette elhangzó érdemi hozzászólást nem olvastam. Talán még Bíró Zoli kis megjegyzése volt a legtöbb a *Hitel*ben. Persze, tudom, tűzfészek ez az egész, s aligha lehet indulatok nélkül már valamit tenni, indulatokkal meg csak ártani lehet. Nem tudom, maga Sándor hogy vészelté át. Gazsi szerint már túljutott rajta, s dolgozik újra. Ez volna jó.

Mi itt vagyogatunk. Sötétben, villanyfénynél, általános esőzés alatt.

23-án szónokoltam erősen, történelemórát tartottam négyszáz embernek, mert fél órát kellett beszélnem legalább, más „műsorszám” nem volt, csak két kis filmrészlet, 56-ról és 89-ről, kétszer öt-öt perc.

Nagyon köszönjük az ezzel a leánykával küldött dolgokat, sajnos, a lányok pálinkáját megint megdézsmáltam, mert kegyetlen alkoholinség állt itt be, legalábbis egyelőre, s a lányok kibírják az életet nélküle is. Én kevésbé.

Nyomasztó, hogy otthon mennyi ellenségeskedés, milyen nemzetbomlasztó klikkesedés van. S távolról legalábbis úgy látszik, más népek okosabbak a maguk dolgát illetően. Ma láttam az akadémiai könyvesboltban Havel esszéit (leveleit Dubčekhez, Husákhoz stb.) németül, már az 1990. tavaszi beszéde is benne! Mi meg. Az SZDSZ bomlasztó keze még ide is elér, a nagykövetünkkel készült filmet, melyet Osztójkának segítségével az SZDSZ szervezett, s a riporter úgy állította párhuzamba az erdélyi magyarság ügyével a magyarországi cigánykérdést, hogy ott már csak védekezni lehetett. A nemzeti ünnepünkön! Miközben létkérdés lenne az egység, s megbecsülésünk is. De hát Ti erről közvetlenül jóval nyersebb dolgokat tudtok.

Írjatok arról, mi lett a helyhatósági végeredmény: a polgármester ki lett végül, kik az almesterek, s mit jelent gyakorlatilag ez az egész. Erről jut eszembe, hogy az első *Tallózót* az utolsó betűig elolvastva, éppen telefonálni akartam, hogy azért Luca mégis olvasná, mikor megjött az újabb küldemény, abba is fél napra belevetettem magam, függetlenül attól, hogy tudtam-e a másnapi leckét. Szóval: igen könnyelműen mondtam nyáron, amit mondtam. Azt hittem, semmi nem történik már Magyarországon, elég az, amit a *Nemzetből* megtudok. Sajnos, most se lett igazam. Magyarul: ha kibírható fáradozás, Béla, ezután is küldd el – bármilyen nyomorult képet fest is az országról.

Jó lenne otthon lenni az irodalmi napokon. Ha nem lettem volna ilyen balfácán, lehet, hogy haza is mehettem volna, állítólag ugyanis a finnek (mármint az egyetem) konferenciákra meghívottaknak fizet kiküldetést – persze magyarnak Magyarországra, ez nem lett volna igazán becsületes kérés. Mindez onnan jutott eszembe, hogy Ilia Miska írta, hogy készül Debrecenbe, s reméli, hogy én is.

Mindenesetre a jobb vendégeket nagy szeretettel üdvözlöm innen is.

Erről az irodalmi vonalról jut eszembe, hogy nagyon jó Béla, a *Tisztatáj*-beli [sic!] Nagy Gáspár-elemzésed. Aprólékos, de igen tanulságos és jó. Köszönöm a Markóról szóló írást is, az is érdekes, de én azt hittem az előzetes alapján, hogy amolyan „pályakép-esszé” lesz, s azért sürgettem. Így is jó persze, csak véres

a torka, mert a Markó könyvét meg (sic!) nem ismerem, sajnálattal, nyáron majd kölcsönkérem. Sajnos, bármily nevetséges, bár örökké dolgozom, mint egy rab-szolga, nem jutottam semmi *Alföld*-íráshoz. De most ez nem is baj, mert Kata írt helyettem is. Ha sikerül lélegzetet vennem, írok az Alföldnek is, hiszen itt so-rakoznak az adósságaim, Gyimesi Éva könyve lefelé, arról is akkor kellett volna írnom, amikor még otthon elolvastam. Majd, majd. De hát most is *Az ember tragédiáját* olvasom, igen nagy élvezettel persze.

Ibiki, igen örülök, ha a *Nyugati Magyarság* munkatársa leszel otthon, mert az mindig tisztességes és jó ujság volt, én is írtam bele egyszer-kétszer, amerikai utam idején ama „karambolt” a főszerkesztője produkálta autóval, aki aranyos fiú, Nagy Karcsival napi fél órát telefonálnak Montreal és New Jersey között újságügyben. Ők nagyon MDF pártiak, bár az egész SZDSZ végigvendégesked-te néhányszor őket. Gondolom, meg is romlottak arrafelé a kapcsolataik, mert az SZDSZ aligha túri Nagy Karcsiék Antall-szimptátiáját. Persze, a *Nyugati Ma-gyarság* – úgy emlékszem – egy dollárba került. Annyiért aligha veszi meg va-laki Magyarországon. De hát én végképp nem is tudom ezeket az üzleti variá-ciókat. Azt sem értem, hogy mit jelent az, ha egy pl. osztrák cég megvesz egy magyarországi lapot. Fel sem fogom, hogy megy ez.

Itt mi most elég sok nagy színjátékot látunk. Aki tavaly még párttitkárként köszöntötte az ismerkedési est résztvevőit (akkor persze amolyan MSZMP-MSZP átmeneti helyzet volt), az most is itt van, sokszor úgy érezzük, apróbb dolgokban szinte akadályozzák is Jávorszkyt, az új nagykövetet. Én már gondoltam is arra, hogy felvilágosítom. De aztán előjött bennem egy görcs: tulaj-donképpen a spiclik mindig szolgálatot teljesítettek, tehát, ha én most elmegyek a nagykövethoz, s azt mondom neki, hogy ez és ez most ezt és ezt csinálta (pl. 160 ezer márkáért [!] kereskedelmi főzéként átalakította állampénzén a lakását, stb.), akkor ez éppoly spiclis ügy, mint amit ellenünk csináltak politikai vonat-kozásban évtizedeken keresztül. Viszont: ha senki nem szól, akkor az ilyen ürgék ezt még eljátszhatják néhányszor. Szörnyű az egész. Hányinger.

Jávorszky nagykövet urunk egyébként igen jól működik. Kemény, határo-zott, tájékozott. Bár csak így képviselnék mindenütt Magyarországot. Persze, neki óriási előnye az, hogy alkalmas erre a posztra. Rengeteg finn kapcsolata van, finnül, svédül tökéletesen beszél. A finnek eleve tisztelik ezért. Az itteni államtitkár ezt kijelentette 800 ember előtt a Finn–Magyar Társaság ünnepsé-gén. De úgy emlékszem, arról írtam: hogy égtünk az általunk szeretett Pozsgay blablája miatt, s a Kaláka Együttes hitvány szereplése miatt.

Tegnapelőtt este megint kaptam egy magyar gyomorszájast: itt volt Entz Géza meg egy Wolfart János nevű férfiú Pestről. Az előbbi a nagyobb pozíció (talán), az utóbbi a nemzetiségi ügyek német nemzetiségi származású állam-titkára vagy mi. Entz egyszerűen értelmetlen, nagyképű, általános, magyarul sem érthető mondatokat mondott, szegény tolmács próbált belőle valamit ösz-szehozni (ezt persze csak gondolom a rövid mondatokról), Wolfart pedig tájé-kozottan, rokonszenvesen, egyszerűen, világosan beszélt. Vagyis az emberfiá-

nak az a benyomása maradhatott, hogy Magyarországon megint nincs jó kezekben az egyik legfontosabb ügy: a határon túli magyarságé, míg a magyarországi nemzetiségié dolga (hála Istennek persze) igen jó kézben van. Entz Géza két hét múlva megy svédországi magyarokhoz, s így tovább – ezt válaszolta arra a kérdésre, hogy mit tesz az új kormány az összmagyarság összefogásáért. Ő megy, s mond értelmetlen, lefordíthatatlan mondatokat. Pedig elvileg ő értelmesebb egy fokkal annál, amit itt mutatott. De én már másodszor hallottam így szerepelni.

Majd folytatom értelmetlen merengéseimet. Most még arra kérlek Benneteket, hogy a mellékelt könyvet Csoóri Sanyinak küldjétek el, kincsként aggódik érte – úgy tudom –, mert Szabó Zoltán neki is nagyon fontos forrása, olvasmánya. Ő kapta Amerikából, erről kértek valami írást tőlem a Hitelnek. Postán küldöm azt is, de a könyvet nem akartam nemzetközi postára bízni, ha annyira becses (mert emlékszem még az *Erdélyi csillagokra*).

Katával az utóbbi időben nem nagyon lehetett értelmesen beszélni, mert Szilágyi Pista világában élt és élt. Ezért minden komoly gondunk, dolgunk függőben van. Az azért valószínűnek látszik, hogy ő Lucával márciusban vagy április elején hazamegy a régi tervei szerint. De néha elbizonytalanodik, mindent persze hamarosan el kell döntenie, mert Gessán mesterrel is időben kell beszélni, ő ugyanis maradni akar (vagy az öccse), amíg lehet.

Az elég valószínűnek látszik most már, hogy én maradok itt a harmadik évre is, de úgy, hogy karácsonykor egy hónapra hazamegyek, s rövidebb időre talán húsvétkor is. Nem tudom még persze, hogy mi hogyan lesz, itt ezt nagyon szeretnék, mivelhogy az én tanmenetem szerint indult be most a magyar főszak, én írom a felvételihez az „irodalomtörténetet” stb. Meg itt nekik jobb, ha nem az történik, hogy valaki az első évben megszokik, a másodikban meg búcsúzik. Szathmári hat évét emlegetik nekem. Én mindenesetre annyit mondtam, hogy időben (dec. 1-ig) végérvényes választ adok. Még tehát gyötrődöm. Sok előnye van ennek szellemi értelemben is. Például belejövök az angolba annyira, hogy merek szólalni, s ha én leszek Attila utóda az egyetemen, akkor csak betyárbeccsület egy nyelv stb... Viszont sok hátránya is van, még a kedélytelen magányosságon túlmenően is, sőt a sötét hidegen túlmenően is: pl. az akusztika-hiány. Elbizonytalanodik az ember, legalábbis lelkileg az otthoni dolgokban. Úgy érzem, pl. most a Csoóri-ügyben, hogy innen – illetékességet veszítve – nem lehet beleszólni, sőt hozzászólni sem. Stb.

Befejezem levelem, s térek vissza *Az ember tragédiájához*, mert holnap az lesz a témám.

Sok szeretettel ölel Mindnyájakokat:

Helsinki, 1990. nov. 1.

Andorás

Kedves Ibolyka, Béla...

mivel a jó pap holtig tanul, ezt utánozza a rossz tanár is, aki szintén holtig akar tanulni, hogy okos halott legyen. Ezért írok ilyen masinával Nektek levelet. Már erősen égetett a szégyen, hogy itt van a szobámban ez a gépezet, s én meg nem értek hozzá. Ez önmagában persze semmi, de én az egész magyarság nevében ülök itt... Így adtam a fejem a technikára. Ez persze finn program, így aztán némely betűk hiányoznak, némelyek meg fölöslegesen vannak meg, így például a hosszú magánhangzók kisbetűs formái – de csak részben. Pedig olyan jó volt már az, hogy a magyar írógépen nincs í, ú – most tanulhatom újra még a magyar helyesírást is. De természetesen nem ilyen bölcsességek miatt írok Nektek levelet, ez a hosszadalmasság csupán a forma magyarázata.

Béla, köszönjük alapos beszámolódat. Egyre fogyott a levegőm, amikor olvastam. Megdöbentett egy sereg dolog. Nem is tudom, hogy mit lehet kezdeni annyi bajjal és megoldatlan kérdéssel. Végtelenül sajnálom, hogy szegény Juhász Béla például – innen megítélve – teljesen reménytelenül próbálja fenn tartani az állását, nemhogy az állásait. Nem értem meg, hogy – bármily fájdalmas – miért nem vonja le a tanulságot az egészségi állapotából, s miért nem megy nyugdíjba. Az egyszerűen nem igaz, hogy nem tudnának megélni. Persze, ha arra gondol, hogy nem tudná tovább így segíteni a gyerekeit, akkor igaza van, de hát mindennek lenne elvileg határa.

Annak örülnék, ha a Csoóri körüli dolgokban sikerülne rendet tenned egy jó cikkben, de iszonyatosan nehéznek is gondolom éppen amiatt, hogy egy halom evidenciát nem fejthetsz ki. Pedig nyilvánvaló tények: a cionizmus példának okáért a politikában is. Nekem nagy megnyugvás volt Barta Gábor írása, azzal annyira azonosultam, hogy másolgotam is terjesztés céljából. Persze én bizonyára sok mindent nem ismerek.

Most megint kezd megszállni az idegbaj. Gondolom, ennek a sötétségnek is erős szerepe van benne. Bár most már világít a hó. Itt rengeteget beszélgettünk Magyarországról finnekkal is, magyarokkal is, s még az is nagyon aggasztó, hogy akik most a kormány képviselőiben megjelennek külföldön, azok sem képviselik az esetek nagyobb részében a kormányt, még egy-egy államtitkárnak is az a legfontosabb közlendője, hogy ő nem tagja az MDF-nek. Már teljesen az az érzésem, mint volt a Kádár-rendszer végre felé: a képviselői is csak azt szidták.

Ha a Ti helyzetetekkel hasonlítom a miénket, akkor panaszra igazán nem lehet okunk. Itt nyugalom és csend van. Túlságosan is. Az más dolog, hogy kellemetlen ez a végtelen idegenség, s a magyarok között pedig a bizonytalanságérzés. Nincs erőm se, kedvem se azzal törődni, hogy ki miért mondja azt, amit mond. Nekem már – úgy látszik – nincs szükségem se, vágyam se új em-

berekkel barátkozni. Fölöslegesnek tartom és unom a megszaporodott meghívásokat-visszahívásokat. Mert nincs erőm fürkészni a háttérrel, meg mert értelmetlennek is látom. Olyanok ezek, mintha unatkoznának, de hát az unalmat meg nem is ismerem.

Dolgaink teljesen bizonytalanok: az már egészen bizonyos, hogy én még egy harmadik évet is lehúzok itt – nagy szünetekkel. De egyébként minden bizonytalan. Kata egyszerűen képtelen eldönteni, hogy nagy lakásrendező tervét fenntartja-e, megy-e márciusban haza, vagy nem. Én azt javasoltam már ennyi bizonytalanság láttán, hogy menjen április közepén vagy vége felé. Vagy pedig döntse el, hogy nem megy, s akkor adja ki a lakást május végéig. Ő semmire nem szól semmit. Helyesebben ennyiféle javaslatra nem szól semmit. Megértem a bizonytalanságát, de ez igazán nem olyan nagy dolog, hogy ennyit kellene nyavalyogni vele. Engem most már Gesszán miatt zavar az egész, hiszen megígértük neki, hogy időben felhívjuk, s megbeszéljük vele a lakást.

Most a hét végén, miközben ti jó baráti társaságban irodalmi napoztatok, mi elmentünk Jyvaskylábe. Nagyon kellemes élményünk volt az a finn család, amelyiknek a lánya régi barátunk. Lucus úgy szövegelt velük finnül, hogy én magyarul se tudtam volna olyan gyorsan. Vasárnap pedig Varga Paliéknál töltöttünk néhány órát. Az is nagyon kellemes volt. Ennyi jó hangulatú idő itt igen nagy ritkaság nekem, bár a finneknél a tört angolságom nagyon zavart. Ők persze, az egész família jól beszéltek. A vonaton lehangolt bennünket az összehasonlítás. A legolcsóbb jegyeket vettük, de így is szinte fantasztikus kényelem, tisztaság volt, arról nem is beszélve, hogy a másodosztályú vonaton is három televízió volt egy vagonban, hogy kényelmes szögéből lehessen nézni...

Elkeserítő, hogy mekkora a különbség a javukra, pedig már sokszor kifejtetem, nektek is, hogy a finnek nem dolgoznak többet, sőt annyit sem, mint mi, s ráadásul nem is okosabbak, szóval semmi indoka a különbségnek. Egészen megörültem vasárnapeste 11-kor, hogy végre késett a vonat fél órát. Így megbizonyosodott, hogy itt se tökéletes minden.

Sajnos annyira lekötnek az egyetemi óráim, hogy cikket csak a tanfélév vége után tudok írni, igaz, az már nemsokára bekövetkezik. Még két hét, és vége megint egy félévnek. Mindig elhatározom, hogy megcsinálom vállalásaim valamelyikét egy nagy erőösszeszedéssel, de sajnos, ez igen ritkán sikerül, mert az angolt is csak robotolgtatom. Az viszont fontos, így is elég sokat szégyenkezem miatta is. Is. Is.

Hát Isten legyen veletek. Szeretettel gondol Rátok a hóvilágban is:

Helsinki, 1990. november 20.

Andor

Kedves jó Márkusék,

Varga Palkó barátunk jóvoltából gyors úton repül ez a levél a lassú posták idején. Ők ugyanis holnap este ilyenkor már Debrecenben lesznek. Abban a városban, amelyikről éppen most olvastam Aczél Géza *Hitel*-beli írását. Mely után erősen gondolkodom azon, hogy melyik városban vannak nagy formátumú egyéniségek? Nyíregyházán? Szegeden? Miskolcon? Győrben? Pécsen? Szeged [sic!] – akár még egyszer is? Budapesten? Kik? S vajh, honnan tudjuk azt megítélni, hogy Debrecenben nincsenek, mert nem csak irodalmárokból áll a világ... No, vszjő! Furcsa ez az egész innen, a havas, sötét világból.

Viszont azonban: annak örülök, hogy a Márkus-Nagy Gáspár félreértés Márkus jóvoltából tisztázódni látszik. Amit ebben a vonatkozásban korábban írtam, azt fenntartva mondom ezt. Most írt róla Gáspárunk. Én korábban is tudtam az ő leveléből az ő sérelméről, de ugyanazt írtam neki, mint nektek, mert bizonyosan nem volt igaza, s ma megköszönte leveletemet, s beszámolt a tisztázódásról. Ezzel legyen is vége a dolognak. Azt hiszem, túlságosan sok baj érte őt is ahhoz, hogy higgadtan olvasson róla szóló szövegeket, s ez érthető is, mert végül is olykor igen csúnyákat is írtak róla, szándék szerint csúnyákat. Ő ezt persze nem gondolta Márkus Béláról, de az olvasatát – azt hiszen én, s ezt kis is fejtettem neki – megzavarta egy kicsit a helyzete. Örülök, hogy most már tüske nélkülinek tapasztalom, csak Benned se maradjon tüske, Béla. Mert, ismétlem – mint a tudás és az unalom anyját! –, igen nagy baj lenne ebben a szakadós világban, ha tuskék szurkálnák az összetartozó embereket is.

A Soros-névsor is megjöve a mai levélben. Az nem emelt föl, de hát emeljük fel mi magunkat... Azt meg már követni se nagyon tudom, hogy az oly igen ínséges Magyarországon hogy záporoznak a díjak: gondolom, a díjsorozattal ezt illusztráltad, Béla. Most már túl a díjakon: én arra gondolok, hogy a Soros-megbecsülést egyik könyved összerakására is felhasználhatnád: vagy a Sarkadira, vagy a Kamondyra, vagy – ami nem lenne rossz: egy újabb tanulmánykötet összeállítására. Persze, nem tudom, van-e arra Magyarországon kiadó.

Holnapra várjuk Varga Paliékat ebédre, remélem, elviszik ezt a levelet – meg valamit még – a csomagjaik mellett, bár, gondolom, felpakoltak hazafelé menet. Irigylem őket, de sok töprengés után is arra az álláspontra jutottam magam is, hogy nekünk reménytelen vállalkozás lett volna most hazafelé ácsingózni. Pali finnül igen jól tud, nyelvtanfolyamokat is tart jó pénzért, a kandidátusi vitája is indokolja a nagy vállalkozást, de nekünk – különösen, hogy a lakásunk is „idegen” – a gyerekek iskolai szünete nélkül, Luca kivételével teljes árú jegyekkel fantasztikus összegbe került volna a hazautazás. Annyira, hogy akkor nem lenne érdemes egész évben itt kuksolni. Mert az is örülség, hogy bár van itt MALÉV-iroda, az APEX-jegy csak Budapestről Helsinkibe és vissza érvényes,

innen nem lehet vele menni. Ettől függetlenül persze a fene kerülget már bennünket itt. Panasz nélkül.

Kicsi vigasz: tegnap felfedeztem a magyar almát. Miközben a felfúj, ízetlen amerikai ostoba almák 10-15 márka/kg áron mennek, a mi drága kis Jonathán almáink ára 4 márka/kg. Érti ezt az Isten, vagy Ő sem. Egészen magyar illat lett a lakásunkban, alúmaillat.

Nagyon várom az jobb információkat az *Alföldről*. Azt azért nem tudom elképzelni, hogy megszűnjék. Bár az, hogy én mit tudok elképzelni, meg mit nem, azt hiszem, az én jégkorszaki-szaki magánügyem. Félre ne értsétek, itt tényleg jégkorszak van, de azért sokkal melegebb, mint amit várni lehetett volna. Eddig legalábbis komoly panaszra nincs okunk, s most még a nyár jön már. Polgáron legalábbis azt mondták: január, február: itt a nyár...

A finnek most fantasztikusan mozgolódnak. Ma például olyan karácsonyi ünnepség volt az óvodában, hogy Luca is angyal volt... A nevelés itt olyan intenzív, hogy amidőn Lucus összeveszett a testvéreivel, bevonult a másik szobába, s mikor kérdezte tőle valamelyik mégiscsak testvére, hogy mit csinál, akkor azt mondta, hogy a „little Jesus” segítségét kéri. Igen, mert voltunk az angol iskolában is a kiskarácsonyon, mert most itt a hideg és a sötétség ellen mindig kiskarácsony van. Az angol iskolai kiskarácsonyon nemcsak énekeltek a gyerekek, hanem francia nyelvű magyar rajzfilmet is néztünk, hogy miért nem angolt, az angol iskolában, azt nem tudom. Nekem még magyarul is jó lett volna.

Nagy Gazsi barátunk igen rosszat ír az MDF fővárosi (netán országos belviszályairól) bajairól, de mindezeket a sajtóból is követni tudjuk.

-

Belejött ebbe a levélbe egy kedves finn leány – vendégként. Így csak most folytatom, 20-án. Kaposi Ildikóval föltétlenül írjatok részletes levelet, bocsánat: küldjétek részletes levelet mindenről!!!!!!

Azt sem tudom már ebben a nagy havazásban, sötétségben, hogy az *Alföld*-nél elvállalt ügyeimmal nyomasszam-e még a lelkiismeretemet. Legyen itt végül az otthoni bankszámlánk: 380.31423-4. Gesszán mesterrel megegyezett Kata (úgy tudom május végéig), s azt beszélték meg, hogy Gesszán Neked adja át a pénzt, kedves MB. Szerintem fölösleges ekkora bizalmatlanság, de hát nem pofázok már, így is mindenbe beleszóló állítólag. Mindenesetre: ha nyomaszt a Gesszántól kapott pénz, erre a számlára befizetheted. Gesszán (és testvére) havi 11 500 forintot fog fizetni a január 1-től kezdődő időszakban, előtte havi 7500-at fizetett, de egy cégen keresztül, amelyet azt jelenti, hogy az eleve elvitte a 10%-át, aztán levontak még másik kb. ugyanannyit, szóval havi 6 ezer körül kellene a számlánkra érkeznie Gesszántól, de azon nem könnyű kiigazodni. Csodálkozom, hogy nem küldik havonta azt a zöld elszámolást, mert azt szokták. Engem főként a Nagy László-könyv honoráriumuma miatt érdekelt volna, mert abból látnám, hogy rendben van-e minden. Mindeddig ugyanis a kiadótól egy sornyi levelet sem kaptam az általam átdolgozott s júliusban a kiadónak átadott

kéziratomra. Tavaly pedig olyasmit mondtak, hogy a 91-es könyvhétre megjelenjen.

Sajnos a levélírást is befejezem most. Isten Veletek! Legyetek jók, s őrizzetek bennünket az emlékezetekben, azaz: az emlékezetetekben.

Szeretettel ölel Mindnyájatokat:

Helsinki, 1990. dec. 20.

Andor

14.

Kedves Márkusék,

nagyon sokszor emlegetünk benneteket, sokszor tűnődünk azon, hogy a vesekőtermelő ambíciók megszűntek-e, meg aztán azon, hogy vajon hogy van Juliska néni. Remélve a legjobbkat – írom ezt a levelet vasárnap reggel.

Mi itt kuksolunk a hidegben, de ahogy halljuk, ez nem veszedelmesebb, mint az otthoni. S most már valóban rohamosan világosodik – ha nem is az elménk – legalább az ég. A nagy újság nálunk az elmúlt héten. Nagyon jó szellemű, okos és rokonszenves előadást tartott kétszer is. A magyar oktatásügy gondjairól-bajairól öt hallgatva nehéz elképzelni is, hogy ezt az embert már szinte a lakásából is elüldözik az örökös fenyegetésekkel, s hogy oly erőteljesen szídják. Persze körülötte is csupa régi ember, az egyik munkatársa úgy viselkedett magánbeszélgetésekben, hogy „az már szinte öklelt”, más szóval: ökörként, s mint ha ő volna a miniszter. De hát itt is: Andrásfalvy előadásán úgy felháborodtak az MSZMP változatlanul itt regnáló képviselői, hogy másnap nem is dolgoztak, csak öt csepülték – a kereskedelmi kirendeltségen. S aki most bemegy a nagykövetségre, azt a sztálinista konzulnő úgy megalázza, hogy elátkozza az új magyar rendszert, pedig mindennek csak az az oka, hogy a nagykövet tőle is szabadulni szeretne, de nem tud, otthon valakik oly erősen tartják.

Szóval megy a tékozlás s a gyalázkodás, közben egyebet sem lehet hallani, mint azt, hogy Magyarország totális csődben van, s mindezt ezek a le-nem-váltott-ürgék szinte a kezüket összedörzsölve mondják. Persze mi mindezt csak közvetve halljuk meg, így még tiltakozni sincs mód. Egy másik kedves nilusi székelly magyar – még amikor kijöttünk, az MSZMP párttitkára volt – azt terjeszti rólunk a lánya a révén, hogy azért vagyunk mi ennyien (=4 gyerek), mert Magyarországon a parasztok ilyen szaporák... De ő, az expárttitkár változatlanul főnök itt, s röpköd Izraelbe (no, nem éppen most!), meg a világba mindenfelé.

Nem folytatom már ezt a tehetetlen pöfögést... Magam eléggé befürödtem ezzel a finneknél készülő mini magyar irodalomtörténettel: rá kellett jönnöm, hogy sokkal jobban kellene tudnom a szakmámat ahhoz, hogy olyan gyorsan megírjam, mint reméltem. Más az, hogy „tudom” pl. Vörösmartyt, s más ezt

a „tudást” 3 flekken összefoglalni. Szóval egy könnyelmű ígéret áldozataként bütykölök napról napra, hétről hétre minden egyebet mellőzve.

A lányok járnak ezekbe a laza iskolákba, a jövő héten az egész finn általános és középiskolás társaság síszüneten lesz – nehogy megerőltessék magukat. Ezért is örülök, hogy Réka és Zsófi rendületlenül haza akar menni a harmadik évre, pedig itt már azt terjesztik Magyarországról, hogy ott nincs közbiztonság, minden lányt és autót feltörnek, a lakásokat összezúzzák és kirabolják, vademberek járnak az utcákon nagy botokkal.

Most már várjuk Aliékat, utána Imre Lacit, s aztán indulunk mi is hazafelé. Moszkvába most már végképp nem merünk menni, így nyugati irányt veszünk június elején. Egyelőre még nem tudjuk, hogy miképpen, de azt igen, hogy Moszkvát elkerülve.

Azt remélem, hogy az elküldött „OTP-számlánknak” címzett levelem megfelelő volt ahhoz, hogy átírják a pénzt a tartozásunkba, s rendbe jöjjön a „lakásügy”. Más ügyekben sem Kozári Mónikától, sem Hegedős Marától (Akadémia, Magvető) nem kaptam mindeddig választ leveleimre. Pedig úgy telik az idő, hogy ahhoz, hogy a vitám meglegyen júniusban, már a téziseket ki kellene nyomtatni, de ezzel kapcsolatban sem jött válasz, s a 4 ezer forint terjedelmi büntetésről sem. Ha a Magvető az idén akarná kiadni a Nagy László-dolgozatomat, már korrektúrájának kellene lennie. Attól tartok, hogy az is elúszik a pénztelenségben. Szécsi Margit pedig meghalt, pedig azért kínlódtam annyit ezzel a könyvvel, mert rettegettem Margitkámtól, álmaimban kardos rémangyalként üldözött, nappalaimban is minden utcasarkon őt láttam feltűnni...

Szombaton este „társaságban” voltunk, hallottam egy viccet: Grün infarktust kap, és meghal. Ki mondja ezt meg szegény feleségének? Majd én tárgyilagosan közlöm vele – mondja Schwarz. Becsönget. Ajtót nyit Grünné. Ő megkérdezi: „Itt lakik özvegy Grünné?” Én Grünné vagyok, de nem vagyok özvegy – így az asszony. Erre Schwarz: „Fogadjunk 100 forintba, asszonyom, hogy özvegy!” – Nos, régi lehet ez a nemzetkarakterológiai vicc, mert még 100 forint a tét benne.

Még meg kell jegyeznem, hogy a szilvásüvegre rá járok, s bizonyára még abban is jelentős szerepe van, hogy könnyen elalszom este.

Aztán Balázsnak visszafelé, Juliska néninek az adott pillanatban boldog névnapot, Áginak előre (is) boldog születésnapot kívánunk ebben a februári időszakban. (No ez olyan volt, mint Czine Miska skót vicce, mely szerint a skót így táviratozott volna: boldog új esztendő kívánok az 1930–31 és 32-es esztendőre).

Sok szeretettel ölel Mindnyájakat:

Helsinki, 1991. febr. 9.

Andor

Görömbei András életrajzában csak a pusztá tény szerepel: 1989 és 1992 között, három évig a Helsinki Egyetem vendégprofesszora volt. Arról, hogy mi indította útra, milyen megfontolások vezették a távollét vállalásában, és hogy mi töltötte ki az idejét, mi kötötte le a figyelmét, egyáltalán, hogy mennyire érezte magát otthon az idegenben – nyilatkozataiban, interjúiban, vallomásaiban is kevés szót ejtett.

Az a szám szerint kevés, ám egyáltalán nem csekély terjedelmű levél, amely – a legelső megszólítását követve – a Márkus familiának íródott, mégpedig felváltva, hol a feleségemnek, (Cs. Nagy) Ibolyának, hol pedig nekem, a finnországi mindennapok krónikája, annak a környezetnek a rajza, amelyben vendégtanárként élt. A legszűkebb környezettől, családjától – a Kataként emlegetett feleségtől, valamint a négy leánygyermektől, Rékától, Zsófiától, Borbálától és Lucától – kezdve a tágasabbig, a Helsinkiben szolgálatot teljesítő, kiküldetésben levő vagy ott letelepedett magyarokig. Az ő rajzuk, főleg a különböző meg nem nevezett apparatcsikoké azért érdekes, ami miatt talán a levelek összessége is érdemes a kitüntetett figyelemre: a kor miatt, a rendszerváltoztatás ideje miatt. A Görömbei-levelek mint beszámoló: az állam hivatalnokai, képviselői hogyan alkalmazkodtak külhonban a változásokhoz, a szocializmus bukásához, a demokrácia győzelméhez. Az esetek leírása portrékat formáz, a levélíró erős igazságérzetétől vezettetve válogatatlanul, mindegy, a régi vagy az új rend követőit látatja-e.

A személyesség kiterjed persze az egyetemi viszonyok festésére, az oktatói munkára – e tekintetben az arány talán még fel is billen a hazai, debreceni universitás oldalára. Mert miközben a Nagy László-monográfiát, az akadémiai nagydoktori disszertációját írja odakinn, aközben az is foglalkoztatja, hogy mi lesz idehaza azzal a tanszékkel, amelyiknek a vezetésében szinte meg is egyeztek a leköszönésre kész Tamás Attilával. Akinek a szerepét, viselkedését épp velem kapcsolatban bizonyos, hogy nem eléggé árnyaltan ítéli meg, hiszen a betegsége miatt (három operáció előtt volt) mind az *Alföldtől*, mind az egyetemről távozni szándékozó-kényszerülő Juhász Béla „utódjának”, státusa betöltőjének kereséséről volt szó. És Tamás Attila, akinél egyenesebb, nyíltabb embert keresve se igen lehetett volna találni – illett volna rá a jelző, hogy mint Robespierre, megvesztegethetetlen –, kerek-perec megmondta nekem, akivel a városi közgyűlés MDF-frakciójában is együtt ültünk, Ő az oktatási, én a kulturális bizottság elnökeként, hogy nálam fiatalabbat keres a tanszékre. Név szerint: Keresztury Tiborral, illetve Mészáros Sándorral beszél (a pestiek közül pedig Nyilasy Balázssal), s aki közülük vállalja, azt fogja javasolni. A levelekben említett (elkezdődő, ám le nem záruló) álláscsereimnek – akkor, hivatalosan: áthelyezésnek –, az *Alföldtől* a Kossuth Lajos Tudományegyetemre kerülésimnek (1993), a főszerkesztői munkakör docensire váltásának tehát ez a háttere.

Az ilyen „ügyek” tisztázásában, vagy legalábbis ennek a szándékában, segíthetnek azok a levelek, amelyeknek Helsinkiből is és Debrecenből is a feleség volt az írója, feladója: Kata, illetve Ibolya. Ezeket az immár sajnos hagyatéknak mondható dossziékban Andor-András-Andorás (mikor hogy írta alá a nevét) éppúgy megőrizte, mint mi a tőlük jöttöket, a képeslapokkal és a „szépreményű”, „jóra való leánygyermek” kedves, szellemes levelecskéivel együtt. A levelek írásmódjáról – kézzel, géppel, illetve stencillel – egy helyütt maga is „értekezik”, mintegy mentegetőzve a helyesírási hibák miatt, amiknek az írógép hiányzó betűi (í, ú) az okai. Amikor pedig nem a gyöngybetűt, a kiválóan olvasható kézírását választja, hanem a stencilezést, akkor mintegy mosolyog magán: lépést kell tartani a korról, ha már ott az orra előtt a gép, hát megpróbál (egyszer) azzal-azon üzenni.

A formák összevetése után mintegy követhetővé válik a levelezés ritmusa is: az első hónapokat követően, miután bizonyossá lesz, hogy 1989 szilveszterét, azaz az első idegenbéli szilveszterüket és újévüket Helsinkiben együtt töltjük, nyilván a készülődés mi-

att, az utazás és az útravalók részleteit taglalandó, a feleségek levélváltása szaporább. A harmadik évből pedig, amikor a család többsége, különböző okok miatt, hazajön, és Borbála lányával marad Helsinkiben, mindössze egy szellemes, a születésnapomra szóló játékos meghívó (levél) őrzi a vendégtanári munka emlékét. Ebben talán még inkább, mint más küldeményeiben, megcsillantja a humorát is, öniróniáját. S azt a ragaszkodó szeretetét, amiről másutt a levelek emlegetettjei tanúskodhattak: Ali, a testvérbátyja, Görömbei Albert, aztán Smidék, azaz dr. Smid István szülész-nőgyógyász főorvos, a Görömbei négy lány és a Márkus három gyermek (Katalin, Balázs, Ágnes) világra segítője, feleségével, dr. Török Magdolna szemész főorvossal, valamint a nagybeteg Juliska nénivel, anyósommal együtt. Végül a barátok, rokonok, hallgatói közé sorolható Lengyel Gabriella tanárnővel, Görömbeinél kolléganőjével, továbbá (az azonosítatlan) Bözsével, Kaposi Ildikóval. A bensőségesség nyilvánul meg Dénesünk és Kálmánunk idézésében – az előbbi esetben nyilván a *Kő hull apadó kútba* című Szilágyi István-regény főhősének, Gönczi Dénesnek a megnevezését követi, Csengey Dénesről szólva, az utóbbiban pedig az a tisztelet és szeretet nyilvánul meg, amelyik Kovács Kálmán professzorhoz, barátjához fűzte. Van azután idézőjeles hivatkozásai, amelyek csak szűkebb körben érthetők, pontosabban kapcsolhatók egy-egy általa névtelenül hagyott személyhez. Például a „muki tanárra” utalás, amelyik Bán Imre professzor elhíresült mondása volt. Ilyen a jó ízű kóstolgatásra utaló, amelyikkel egy pesti rádiós, egykori barát szófordulatát idézte fel.

Végezetül: a levelek talán meggyőzően tanúskodnak arról, hogy bármennyire magánjellegűek is, szinte mindegyik túllép a magánérdekűség körén. Hevüket, indulatukat az az aggodalom táplálja, amelyik nemcsak a magyarság, Magyarország sorsára terjed ki, hanem a demokrácia jelenére s jövőjére is.

Névmutató

- Ablonczyék – Ablonczy László újságíró, kritikus. 1978: a *Film Színház Muzsika* munkatársa, 1989: a *Tiszatáj* rovatvezetője, 1991: a Nemzeti Színház igazgatója.
- Aczél – Aczél Géza költő, szerkesztő. 1978: az *Alföld* olvasószerkesztője, 1990: főszerkesztő helyettes.
- Andrásfalvy Bertalan etnográfus, 1989-90: a Janus Pannonius Tudományegyetem docense, a néprajzti tanszék mb. vezetője, 90-93: művelődési és közoktatási miniszter.
- Beke György író, újságíró. Kötete: *Régi erdélyi iskolák. Barangolás térben és időben* (1989).
- Bereczki Dániel orvos, neurológus. Görömbei András unokaöccse. 1988-92: a DOTE Neurológiai Klinika tanársegédje.
- Bertha Zoltán irodalomtörténész. 1986-90: a Kossuth Lajos Tudományegyetem (a továbbiakban: KLTE) magyar irodalomtörténeti intézete munkatársa; 1988: az MDF, 1988-91: az SZDSZ tagja, a debreceni szervezet szóvivője; 1988-89: az Országos Tanács tagja, 1990-94: országgyűlési képviselő.
- Bíró Zoltán irodalomtörténész. 1988- a szegedi tanárképző főiskola tanára, 1988-90: az MDF elnökségének tagja, 1989: ügyvezető elnök, 1990: kilép az MDF-ből.
- Bitskey István irodalomtörténész. 1980-92 a KLTE régi magyar irodalom tanszék docense.
- Dénesünk – Csengey Dénes író. A KLTE-n szerez diplomát. 1988-91: a *Hitel* munkatársa, 1990: országgyűlési képviselő.
- Csurka István író. 1990-1994: az MDF, majd a MIÉP országgyűlési képviselője.
- Dobos László író. 1989: a pozsonyi Madách Kiadó igazgatója, a Csemadok tb. elnöke, 1989-91: a Magyarok Világszövetsége társelnöke.
- Fenyő István irodalomtörténész. 1984-90: másodállásban a KLTE világirodalmi tanszék vezetője.

- Gali Ákos jogász. 1989. ápr.–dec.: az MDF debreceni szervezete ügyvezető elnöke, 1990–94: országgyűlési képviselő.
- Gál Sándor író, költő (Csehszlovákia) 1971–1989: *A Hét* riportere.
- Gálfalvi György író, szerkesztő. 1989: a *Látó* (Marosvásárhely) szerkesztője, szerkesztőségi titkára, 1991: főszerkesztő-helyettes.
- Gesszán – szemész. Görömbei Andrásék debreceni albérlője.
- Glatz Ferenc történész. 1990: az ELTE egyetemi tanára, 1989–90: művelődési miniszter.
- Greza Ferenc irodalomtörténész. 1990: a JATE egyetemi tanára, 1989: a Németh László Társaság elnöke. Könyve: *Németh László Tanú-korszaka* (1990).
- Gyimesi Éva, Cs. irodalomtörténész, kritikus. Könyve: *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése* (1990).
- Halász György újságíró. 1985–90: a *Magyar Hírek* főszerkesztője, 88: a Magyar Világ Kiadó alapítója és vezetője.
- Ilia Mihály irodalomtörténész. 1989: a JATE magyar irodalom tanszék docense, a *Magyar Napló* állandó munkatársa.
- Imre László irodalomtörténész. 1989: a KLTE magyar irodalomtörténeti intézete docense, 1989–92: a bölcsészettudományi kar dékánja.
- Imre Mihály irodalomtörténész. 1988: a KLTE magyar irodalomtörténeti intézete adjunktusa.
- Jávorszky Béla író, műfordító. 1988–90: az MDF külügyi bizottságának tagja, 1990–94: helsinki nagykövet.
- Juhász Béla irodalomtörténész. 1978–1990: az *Alföld* főszerkesztője, 93-ig a KLTE magyar irodalomtörténeti intézete docense.
- Kálmán C. György irodalomtörténész.
- Kálmánunk – Kovács Kálmán irodalomtörténész (1930–1983). Könyve: *Eszmék és irodalom* (1976).
- Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténész. A KLTE-n szerez diplomát. 1989: az ELTE magyar irodalom tanszék munkatársa, 90: az ELTE docense, a *Literatura* szerkesztője.
- Lőkös István irodalomtörténész. 1985–94: a KLTE összehasonlító irodalomtudományi tanszék docense, 88: tanszékvezető.
- Móser Zoltán fotóművész, etnofotográfus, író. 1970–97: a Képző- és Iparművészeti Szakiskola kollégiumának dolgozója.
- Nagy Gáspár költő. 1988: a *Hitel* szerkesztője. 1989–91: az Írószövetség elnökségi tagja, 1989–90: az MDF választmányi tagja. A *Múlik a jövőnk* c. kötetéről szóló, két levélben is szóba hozott tanulmány címe A költő egyszemélyes pere. *Tiszatáj*, 1990/10.
- Nagy Károly szociológus (USA). 1968: a Middlesex Country College professzora. 1984–90: a *Nyugati Magyarság* c. lap szerkesztője.
- Nagy Miklós irodalomtörténész. 1987–94: a KLTE XIX. századi magyar irodalom tanszék vezetője.
- Németh Magda tanár. Németh László lánya.
- Nyirkos István nyelvész. 1987–93: a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ igazgatója.
- Olasz Sándor irodalomtörténész, szerkesztő. 1988–93: a JATE modern magyar irodalom tanszék adjunktusa, 1989–96: a *Tiszatáj* főszerkesztő-helyettese.
- Orosz István történész. 1986–93: a KLTE oktatási rektor-helyettese, 1989: az MSZP tagja, 1990–94: az országos választmány tagja.
- Osztojkán Béla költő. 1989: a Phralipe Független Cigány Szervezet elnöke, az azonos nevű folyóirat alapító kiadója s főszerkesztője. 1990–93: az SZDSZ tagja.
- Picur – Pálfy G. István újságíró. 1987–89: a *Magyar Ifjúság* főszerkesztő-helyettese, 1989: főszerkesztő, majd a Minisztertanács Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségek Kollégiuma

mának főtanácsosa; 1989 dec.: a *Népszava* főszerkesztője, 1990–92: a TV Híradó és a Hét főszerkesztője.

Pántyáné – Pántya Györgyné, a KLTE bölcsészettudományi kar dékáni hivatalának munkatársa.

Pethő Attila matematikus. 1988–92: a KLTE számítástudományi tanszékvezető docense.

Pomogáts Béla irodalomtörténész. 1990: a *Literatura* főszerkesztője.

Pozsgay Imre politikus. 1988–90: az MSZP elnökségének tagja, 1989: a párt köztársasági elnökjelöltje; 1989: a Demokratikus Magyarországért Mozgalom elnöke.

Randé Jenő újságíró. 1985–90: a Magyarok Világszövetségének főtitkára.

Ratkó József költő. 1964–1989: a nagyállói járási könyvtár munkatársa, majd igazgatója.

Szabad György történész. 1990: az országgyűlés alelnöke, mb. elnöke, majd 1990. aug.–1994: elnöke.

Szabó Zoltán író (1912–1984).

Szathmári István nyelvész. 1983–89: a Helsinki Egyetem vendégprofesszora.

Szépfalusi István író (Ausztria) 1960: a bécsi Bornemisza Péter Társaság titkára.

Szilágyi Gábor politikus. 1990–94: országgyűlési képviselő.

Szilágyi – Szilágyi István író. 1989: az *Utunk* főszerkesztő-helyettese, 90: a *Helikon* főszerkesztője. Kötete. *Agancsbozót* (1990). Erről Görömbeiné, G. Kiss Valéria kritikája: Bizonyosságkeresés küszöblétkben. *Alföld*, 1991/1.

Takács Lajos, M. irodalomtörténész. 1982–92: a KLTE orosz tanszék munkatársa. A *Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája*, 1953–1988 c. kötet szerkesztője.

Tamás Attila irodalomtörténész. 1976–97: a KLTE modern magyar irodalom tanszék vezetője.

Varga Pál, S. irodalomtörténész. 1987–1994: a KLTE magyar irodalomtörténeti intézetének adjunktusa.

Veliky János történész. A KLTE történettudományi intézetének adjunktusa.

Vörös László irodalomtörténész, szerkesztő. 1989: a *Tiszatáj* szerkesztőségének elnöke.

Zsuzsika – Vargáné Rozsly Zsuzsanna, a Művészeti Alap munkatársa.

A Csoóri-vita hivatkozott cikkei:

- Barta Gábor: A csapda. *Hitel*, 1990. okt. 31.
- Bíró Zoltán megjegyzései Esterházy Péter „Kedves Hitel Olvasók!” című búcsújához. *Hitel*, 1990. okt. 17.
- Kertész Ákos: Hagyjuk már abba! *Hitel*, 1990. szept. 29.
- Mészöly Miklós: ...Ott én nem vagyok otthon. *Hitel*, 1990. szept. 29.

Szóba került filmek és könyvek:

- Emberek a havason. Rend.: Szóts István (1942)
- Recsk. Rend.: Böszörményi N. Géza és Gyarmathy Livia (1988).
- Bay Zoltán: *Az élet erősebb*. Csokonai–Püski, 1990.
- Szabó Zoltán: *Terepfelverés*. Szerk. Czigány Lóránt, 1987.
- Székely János: A másik torony. *Újhold évkönyv*, 1988/2 (a szerző nevének feltüntetése nélkül).
- Tózsér Árpád: *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalórol*. Madách, 1989.

Márkus Béla

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense.